

2.

Co je utilitarismus?

Utilitarismus je především teorií normativní etiky. Jeho hlavním cílem je zodpovědět otázku, jaké jednání je morálně správné.¹⁶⁵ S jeho pomocí však můžeme hodnotit i charakter člověka nebo různé společenské instituce. Již tradičně jej můžeme použít i při řešení základních problémů právní etiky: Jaké by právo mělo být? Kdy můžeme odmítnout se jím řídit? Proč máme dodržovat smlouvy? Kdy, koho a jakým způsobem máme trestat? Utilitarismus nám rovněž může poskytnout kritérium pro to, jak máme v rámci určité komunity distribuovat různé benefity a břemena.¹⁶⁶ Právě jeho použitelnost při řešení široké škály velmi různorodých problémů je jednou z jeho nejsilnějších stránek. Tam, kde jeho oponenti potřebují několik různých teorií, stačí jeho příznivcům jedna jediná. Cílem této kapitoly bude jej čtenáři podrobněji představit a zodpovědět otázky, co je pro tuto teorii normativní etiky charakteristické, jaké jsou její historické kořeny, a čím se liší její jednotlivé varianty. Závěrem budou představeny i její hlavní výhody vůči konkurenčním etickým teoriím.

2.1

Tři teze utilitarismu

Co přesně utilitarismus je? Tim Mulgan uvádí, že se jedná o konsekvenčialismus¹⁶⁷ spojený s welfarismem.¹⁶⁸ Tato charakteristika je nepochybně výstižná, ale přesto vyžaduje určité upřesnění. Jakkoliv i mezi utilitaristy

¹⁶⁵ BRANDT, Richard B. Utilitarianism and Moral Rights. *Canadian Journal of Philosophy*. 1984, vol. 14, no. 1, s. 1–2.

¹⁶⁶ Stručné shrnutí utilitarismu coby teorie distributivní spravedlnosti viz v textech LAMONT, Julian. Distributive Justice. In GAUS, Gerald F. a Chandran KUKATHAS (eds.). *Handbook of Political Theory*. London: Sage Publications, 2004, s. 223–224. WELLMAN, Christopher Heath. Justice. In: SIMON, Robert L. (ed.). *The Blackwell Guide to Social and Political Philosophy*. Malden: Blackwell Publishers Inc., 2002, s. 60–64. Důkladnou obhajobu utilitarismu v tomto kontextu pak představuje publikace STEIN, Mark S. *Distributive Justice & Disability. Utilitarianism against Egalitarianism*. New Haven and London: Yale University Press, 2006.

¹⁶⁷ S tím srovnaj tvrzení Bernarda Williamse, že každý utilitarismus je již z definice konsekvenčialistický. SMART, J. J. C. a Bernard WILLIAMS. *Utilitarianism for and against*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998, s. 79.

¹⁶⁸ MULGAN, Tim. *Understanding Utilitarianism*. Stocksfield: Acumen, 2007, s. 5, 145.

existují rozdíly, které si ještě v průběhu této kapitoly podrobněji rozebereme, v zásadě všichni zastávají následující tři teze. Právě jejich prostřednictvím můžeme tuto teorii v obecné rovině charakterizovat.

1) *Správnost jednání je určena výlučně jeho následky.* Jinými slovy, utilitaristé jsou hluboce přesvědčeni, že je za všech okolností správné jednat takovým způsobem, s nímž jsou spojeny nejlepší konsekvence.¹⁶⁹ To, co je správné, je tak determinováno událostmi, které teprve nastanou, nikoliv těmi, co se udály v minulosti. Stejně tak podle nich nelze připsat jednání nějakou hodnotu, kterou by mělo samo o sobě. Pokud je například špatné lhat, tak jen proto, že takové jednání nevede k dobrým následkům. Jinak je z morálního hlediska naprosto bezbarvé. Tímto postojem se utilitaristé zřetelně odlišují od různých příznivců deontologické etiky. Jeho výsledkem je obrovská citlivost jejich přístupu na různé faktuální kontexty. Když budeme například řešit otázku morální správnosti umělého přerušování těhotenství, utilitarista vám na ni odmítne dát jednu odpověď platnou pro všechny možné případy. Podstoupit interrupci může být někdy správné a někdy špatné, protože i důsledky takového rozhodnutí se mohou v různých situacích významně lišit. Proto se utilitarista bude soustředit na specifika konkrétního případu a bude se snažit o něm zjistit co nejvíce faktů. Jaká je pravděpodobnost, že se dítě narodí s vážným zdravotním hendikepem? Může nějak ohrozit zdraví matky? Jaká je sociální situace jeho rodičů? Aby mohl dospět v daném případě k závěru, bude si klást spoustu otázek podobného typu. Utilitarismus je tedy ze své podstaty antidogmatický. Nenabízí nám stanoviska, která jsou absolutně platná bez ohledu na svůj kontext.

2) *Vždy máme maximalizovat užitek.*¹⁷⁰ Máme tedy jednat takovým způsobem, který přispěje k jeho růstu v co největší možné míře, a to v dlouhodobé celkové perspektivě.¹⁷¹ Právě poslední uvedená slova je třeba zdůraznit – cílem utilitaristů není maximalizace užitku v nějakém lokálním rámci. Berou do úvahy všechny důsledky jednání bez ohledu na to, po jak dlouhé

¹⁶⁹ S tím srovnej Mulganovu definici konsekvenčialismu v monografii MULGAN, Tim. *The Demands of Consequentialism*. Oxford: Clarendon Press, 2001, s. 3.

¹⁷⁰ Richard B. Brandt přímo uvádí, že „všechny typy utilitarismu se ztotožňují v tom, že správnost jednání je fixována nějakým vztahem k produkci užitku“. Viz BRANDT, Richard B. *Morality, Utilitarianism, and Rights*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992, s. 8. Roger Crisp pak tvrdí, že centrální ideou utilitarismu je to, že jednání a instituce mají zvyšovat celkové množství štěstí ve světě. Viz CRISP, Roger. *Routledge Philosophy Guidebook to Mill on Utilitarianism*. London: Routledge, 1997, s. 7. Požadavek na maximalizaci pak chápe jako jeden z neodmyslitelných prvků utilitarismu. K tomu srovnej tamtéž, s. 20.

¹⁷¹ K tomu srovnej i MULGAN, 2001, op. cit., s. 38.

době a kde nastanou.¹⁷² Pokud není možné všechny takové důsledky zjistit (ať už z povahy věci,¹⁷³ různých epistemických omezení, nebo třeba jen kvůli neúměrně vysokým nákladům s jejich zjišťováním spojeným),¹⁷⁴ kalkulují s pravděpodobnostmi.¹⁷⁵ Ilustrativní v tomto směru může být jejich přístup k tzv. transplantacnímu dilematu, které formulovala Judith Jarvis Thomson:¹⁷⁶ Představte si situaci, kdy v nemocnici umírá pět pacientů, kteří nutně potřebují orgány k transplantaci. Jednomu selhávají plíce, druhému játra, třetímu srdce, čtvrtému slinivka a pátému ledviny. Jejich lékaře to velmi trápí, ale najednou zjistí, že v čekárně právě usnul jeden zcela zdravý člověk, jenž by představoval vhodného dárce. Může ho usmrtit a s pomocí jeho orgánů zachránit pět zmíněných pacientů? Někomu by se mohlo zdát, že utilitarismus takové usmrcení ospravedlňuje. Pět lidí přece vyprodukuje mnohem více užitku než jeden člověk. Taková úvaha by ale ignorovala to, že se utilitaristé snaží započítat všechny efekty, které v budoucnu nastanou, tedy v tomto případě třeba i narušení důvěry ve zdravotnický systém, jenž by připustil takovou praxi. Kdo by měl odvahu chodit k lékaři, pokud by se v nemocnicích takto usmrcovali zdraví lidé? To, co se na první pohled může jevit jako maximalizace užitku, jí tak vůbec nemusí být, pokud zohledníme všechny dopady, z nichž některé mohou nastat i v poměrně vzdálené budoucnosti.

3) *Užitek každého se započítává stejným způsobem.*¹⁷⁷ V rámci kalkulu, který utilitaristé provádí, tudíž není žádnému užitku přikládána větší váha, a faktory jako společenské postavení, etnická nebo genderová příslušnost jeho producenta zde nehrají žádnou roli.¹⁷⁸ Rovněž našemu vlastnímu užitku je připisována stejná váha jako užitku kohokoliv jiného, což je ostatně

¹⁷² SHAFER-LANDAU, Russ. *The Fundamentals of Ethics*. New York, Oxford: Oxford University Press, 2012, s. 121.

¹⁷³ K námitce, že nejsme schopni postihnout všechny konsekvence jednání, protože jich může být nekonečný počet, a možným odpovědím na ni viz SMART, WILLIAMS, 1998, op. cit., s. 33.

¹⁷⁴ S tím srovnej Talbottovu poznámku, že „*lidské bytosti nikdy neví, jaké jednání nebo systém pravidel či společenských praktik by byl optimální.*“ TALBOTT, William J. *Human Rights and Human Well-Being*. New York: Oxford University Press, 2010, s. 49.

¹⁷⁵ Srovnej SMART, WILLIAMS, 1998, op. cit., s. 38.

¹⁷⁶ THOMSON, Judith Jarvis. The Trolley Problem. *Yale Law Journal*. 1985, vol. 94, iss. 6, s. 1396.

¹⁷⁷ S tím srovnej i slavný výrok o tom, že každý se počítá jen jednou a nikdo vícekrát, který John Stuart Mill připsal Jeremy Benthamovi. Viz MILL, John Stuart. *Utilitarianism*. Auckland: The Floating Press, 2009, s. 112.

¹⁷⁸ K nestrannosti utilitarismu srovnej i SHAFER-LANDAU, 2012, op. cit., s. 124–125.

jeden z hlavních rozdílů mezi utilitarismem a etickým egoismem. I v případě této teze je ovšem dobré ihned upozornit na jednu z jejích častých dezinterpretací. To, že máme přikládat každému užitku stejnou váhu, nutně neznamená, že se máme ke každému chovat stejným způsobem.¹⁷⁹ Z hlediska maximalizace užitku dává naprosto rozumný smysl, když například věnujeme větší pozornost svým dětem nebo blízkým než cizím a neznámým lidem. Důvodů pro to je mnoho, mimo jiné třeba to, že své nejbližší známe mnohem lépe, a proto také spíš víme, co potřebují, co jim vyhovuje, nebo naopak vadí. Díky tomu můžeme efektivněji využívat zdroje (časové a jiné), které jim věnujeme. Utilitarismus je nestranný, nikoliv však slepý.

Utilitarismus tak můžeme vymezit jako konsekvencialistickou teorii, podle které máme maximalizovat množství užitku ve světě. Každý užitek je přitom brán jako stejně hodnotný bez ohledu na to, kdo je jeho producentem.

2.2

Klasický utilitarismus

2.2.1

První utilitaristé

Řada lidí jistě nikdy neslyšela o utilitarismu, ale snad každý člověk, který řešil v každodenním běhu svého života otázku, jak se má zachovat, někdy pomyslel na to, jaké následky by mohlo jeho jednání mít a zda jsou takové následky dobré. Jednou ze silných stránek utilitaristického uvažování je to, že ho intuitivně alespoň čas od času používá téměř každý z nás. Není proto divu, že některé s ním spojené ideje se ve filozofii opakovaně objevují již od dob starověkého Řecka. Jako samostatná škola se však utilitarismus zformoval až koncem 18. století v Anglii.¹⁸⁰ V té době jej můžeme spojit s působením tří anglických filozofů, kterými jsou William Paley, William Godwin a Jeremy Bentham. Ačkoliv byl poslední zmíněný ve své době mnohem méně známý než první dva uvedení autoři, byl to právě on, kdo do budoucna další vývoj utilitarismu nejvíce ovlivnil. Paley a Godwin tak dnes zůstávají hluboko v jeho stínu. Přesto však si i jejich přístupy zaslouží alespoň stručnou zmínku. Pěkně totiž ilustrují pestré počátky, které tento proud měl.

¹⁷⁹ K tomu srovnej i zajímavou myšlenku v publikaci SIDGWICK, Henry. *The Methods of Ethics*. London: Palgrave Macmillan, 1962, s. 432.

¹⁸⁰ MULGAN, 2007, op. cit., s. 7.

Paleyho filozofie představuje vzácný příklad propojení utilitaristických myšlenek s náboženstvím – jejím východiskem je idea, že Bůh je laskavý a přeje si, aby bytosti, které stvořil, byly šťastné.¹⁸¹ Máme-li tedy jednat v souladu s jeho vůlí, měli bychom svým jednáním maximalizovat štěstí.¹⁸² Naopak Godwinův přístup lze charakterizovat jako sekulární. Je pro něj typický požadavek na radikální nestrannost.¹⁸³ V souvislosti s ním se stal známým zejména jeho příklad se záchranou dvou lidí z hořící budovy. Prvním z nich je arcibiskup, který je velkým dobrodincem lidstva, tou druhou je prostá pokojská. Podle Godwina máme vždy upřednostnit záchranu arcibiskupa vzhledem k jeho většímu přínosu k obecnému štěstí, a to dokonce i tehdy, pokud by onou pokojskou byla naše vlastní matka.¹⁸⁴ Takový závěr je samozřejmě velmi kontraintuitivní, což dlouhodobě přispělo k nízké atraktivitě této teorie. V případě obou autorů nakonec stojí ještě za zmínku, že oba měli blíže k utilitarismu pravidel než činů, pokud bychom je měli v rámci tohoto pozdějšího rozlišení někam zařadit.¹⁸⁵

2.2.2

Jeremy Bentham (1747–1832)

Jako otec utilitarismu bývá tradičně vnímán Jeremy Bentham,¹⁸⁶ který společně se svými následovníky Johnem Stuartem Millem a Henry Sidgwickem reprezentuje jeho první a v obecném povědomí pravděpodobně nejznámější variantu. Vžilo se pro ni označení klasický utilitarismus¹⁸⁷ a je pro ni typický její hédonistický charakter.¹⁸⁸

Co lze říct o Benthamově životě? Byl to finančně nezávislý člověk a díky tomu si mohl dovolit zastávat postoje, které většina tehdejší společnosti odmítala. Ve světě, kde ženy a lidé v koloniích bývali často vnímáni jako méně-

¹⁸¹ PALEY, William. *The Principles of Moral and Political Philosophy*. Boston: N. H. Whitaker, 1832, s. 58–60.

¹⁸² Tamtéž, s. 60.

¹⁸³ K tomu srovnej např. SCHULTZ, Bart. *The Happiness Philosophers. The Lives and Works of the Great Utilitarians*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2017, s. 15.

¹⁸⁴ MULGAN, 2007, op. cit., s. 8.

¹⁸⁵ Srovnej PALEY, 1832, op. cit., s. 61–62., SCHULTZ, 2017, op. cit., s. 18–19.

¹⁸⁶ SCHULTZ, 2017, op. cit., s. 53.

¹⁸⁷ K tomu je ovšem vhodné dodat, že i mezi přístupy zmíněných autorů existují v některých ohledech výrazné rozdíly. Jejich souhrnné označení za klasické utilitaristy by nás nemělo svést k tomu, abychom jejich odlišnosti přehlíželi.

¹⁸⁸ Srovnej HOOKER, Brad. *Ideal Code, Real World: A Rule-Consequentialist Theory of Morality*. Oxford: Oxford University Press, 2003, s. 37.

cenní, za homosexualitu oficiálně hrozil trest smrti a zvířata byla zpravidla kladena na roveň s věcmi,¹⁸⁹ se nebál stát na straně těchto utiskovaných skupin. Nesouhlasil s právem a politickým uspořádáním Anglie své doby a jeho hlavní úsilí směřovalo k jejich reformě.¹⁹⁰ Jejím návrhům věnoval většinu svého času. Téměř každý den napsal deset až dvacet stran textu. Jen málo z toho však vydal za svého života tiskem. Proto měl poměrně dlouhou dobu jen velmi úzký okruh čtenářů. Pronikavě ale ovlivnil skupinu nadaných autorů, kteří v následující době významným způsobem přispěli k proměně nejen etiky, ale také právní a politické filozofie.¹⁹¹ K uvedenému je ovšem nutno dodat, že jakkoliv Bentham zastával na svou dobu velmi kontroverzní a radikální postoje, zůstával při navrhování svých reforem i do určité míry realistou. Požadoval například volební právo pro všechny muže s výjimkou těch, kteří neumějí číst. V soukromí ale říkal, že by volební právo měly mít i ženy, ale vzhledem k nastavení tehdejší společnosti to nepovažoval za prosaditelný požadavek.¹⁹² Nebylo by tedy přesné vnímat ho pouze jako snílka zcela odtrženého od své současnosti.¹⁹³

Protože Bentham jako svůj prvořadý úkol viděl společenskou a právní reformu, příliš se nesnažil své myšlenky shrnout do podoby uceleného teoretického pojednání. Snad za nejvíce komplexní můžeme ještě považovat jeho dílo Úvod do principů morálky a zákonodárství, i když i to bylo původně plánováno jako pouhý úvod k jeho návrhu nového trestního zákoníku.¹⁹⁴ Bentham vycházel z empirické filozofické tradice¹⁹⁵ a snažil se řešit praktické problémy právního a politického uspořádání na vědeckém základě. Utilitarismus chápal jako vědeckou morálku,¹⁹⁶ která stojí v protikladu vůči intuicionismu, který se spoléhá na obtížně uchopitelný morální smy-

¹⁸⁹ K otázce statusu zvířat srovnej např. BENTHAM, Jeremy. *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Kitchener: Batoche Books, 2000, s. 225.

¹⁹⁰ SCHULTZ, 2017, op. cit., s. 58.

¹⁹¹ V pozdější době Benthamovo dílo již ovlivnilo širokou skupinu autorů po celém světě, a to včetně německy psané právní vědy (např. silně inspirovalo Rudolfa Jheringa a později i zájmovou jurisprudenci). K tomu srovnej pěkně shrnutí v práci SOBEK, 2016, op. cit., s. 169 a násl.

¹⁹² MULGAN, 2007, op. cit., s. 18–19.

¹⁹³ Podrobnější informace k Benthamovu životu viz SCHULTZ, 2017, op. cit., s. 55 a násl.

¹⁹⁴ BENTHAM, 2000, op. cit., s. 11.

¹⁹⁵ MULGAN, 2007, op. cit., s. 9.

¹⁹⁶ Tamtéž, s. 11.

sl.¹⁹⁷ Svůj přístup vnímal především jako vodítko pro zákonodárce.¹⁹⁸ Měl mu tedy poskytovat návody, jakou má vytvářet legislativu. Jeho primárním cílem nebylo zkonstruovat teorii, která by dávala rady jednotlivci, jak žít,¹⁹⁹ třebaže se na některých místech ve svých dílech vyjadřuje způsobem, jež něco takového naznačuje.²⁰⁰

V centru Benthamových úvah stojí tzv. princip užitku: Pokud chceme například formulovat nějakou právní úpravu, měli bychom se především zamyslet nad tím, zda povede k pozitivním nebo negativním důsledkům a v jakém budou tyto důsledky vzájemném poměru. Preferovat bychom měli takovou, u které budou její dobré konsekvence převládat v té největší možné míře. Zákonodárce by měl myslet na potěšení jednotlivců, z nichž je složena komunita, pro kterou právo vytváří.²⁰¹ Jinými slovy, Benthamo zajímalo, kolik užitku daná právní úprava vyprodukuje. Tento užitek přitom chápal hédonisticky.²⁰² Jak sám uvádí „*příroda dala lidstvo pod vládu dvou svrchovaných pánů – utrpení a potěšení*“.²⁰³ Obojí nejen představuje v psychologické rovině silné motivy pro naše jednání,²⁰⁴ ale má také normativní význam²⁰⁵ – potěšení je dobré, zatímco utrpení špatné. Měli bychom tudíž usilovat o to, aby jejich výsledný součet byl takový, že první zmíněné co nejvíce převyší druhé uvedené. V jeho pojetí se přitom jedná o empiricky uchopitelné prožitky, které je možné exaktně změřit.

Bentham ve svém díle věnoval velkou pozornost tomu, jak máme potěšení a utrpení počítat,²⁰⁶ i jakých jejich vlastností si přitom máme všimát. Důležitá je podle něj jejich intenzita; doba trvání; jistota či nejistota, s níž mohou nastat; to, v jak blízké či vzdálené budoucnosti se uskuteční.²⁰⁷ Zohledňovat by se však měla i pravděpodobnost, že budou na určitý prožitek

¹⁹⁷ Vůči intuicionismu se ostatně výrazně vymezoval i Benthamův následovník John Stuart Mill. K tomu viz CRISP, 1997, op. cit., s. 8.

¹⁹⁸ MULGAN, 2007, op. cit., s. 9.

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 10.

²⁰⁰ Srovnej např. některé pasáže v publikaci BENTHAM, 2000, op. cit., s. 14.

²⁰¹ Tamtéž, s. 27.

²⁰² MULGAN, 2007, op. cit., s. 10. CRISP, 1997, op. cit., s. 21.

²⁰³ BENTHAM, 2000, op. cit., s. 14.

²⁰⁴ K Benthamovým úvahám o psychologii člověka srovnej některé shrnující úvahy v publikaci SCHOFIELD, Philip. *Utility & Democracy. The Political Thought of Jeremy Bentham*. Oxford: Oxford University Press, 2006, s. 29 a násl.

²⁰⁵ BENTHAM, 2000, op. cit., s. 14.

²⁰⁶ V Úvodu do principů morálky a zákonodárství např. navrhuje postup o šesti krocích. K tomu viz tamtéž, s. 32–33.

²⁰⁷ Tamtéž, s. 31.

navazovat prožitky stejného druhu a nikoliv ty opačné povahy.²⁰⁸ Nakonec je důležité i to, jak velké množství lidí bude takovým pocitem zasaženo.²⁰⁹ Samo o sobě je ovšem každé potěšení stejně hodnotné.²¹⁰ Z Benthamova hlediska tudíž není rozdíl v tom, jestli se člověk dobře baví u četby Shakespeareova dramatu nebo laciné červené knihovny. Obojí se má počítat stejně. Jak ještě uvidíme, právě tento závěr se jevil jako velmi kontraintuitivní Johnu Stuartu Millovi, který usiloval o jeho korekci. Bentham také v rámci svých úvah zohledňoval i to, že naše prožitky nemusí představovat pouze čisté potěšení nebo utrpení, ale mohou mít i velmi komplexní povahu, která je kombinací obojího.²¹¹ Svou metodu tak nenačrtl pouze v teoretické rovině, ale snažil se jí vtisknout i konkrétnější podobu, která by byla uplatnitelná v praxi.

2.2.3

John Stuart Mill (1806–1873)

John Stuart Mill²¹² měl s Jeremy Benthamem mnoho společného. Byl také orientován na empirickou filozofii.²¹³ I pro něj nebyl utilitarismus pouze akademickou teorií, která by se měla studovat v tichu univerzitních pracoven, ale návodem pro skutečný život, především pro tvorbu politických rozhodnutí.²¹⁴ Příležitost seznámit se s tímto směrem měl již ve svém raném dětství, protože jeho otec byl s Benthamem v úzkém kontaktu a patřil mezi jeho příznivce. Není proto velkým překvapením, že se Mill rozhodl zasvětit svůj život i mimo jiné rozvoji a propagaci utilitaristické etiky.²¹⁵ Tomuto významnému filozofovi, ale také ekonomovi a politikovi, je třeba připsat prvenství ve snaze systematicky shrnout její základy. Učinil tak v krátké knize pojmenované *Utilitarismus*²¹⁶, která nakonec dala této teorii i její definitivní jméno. Mill je rovněž autorem řady pregnantních formulací, které jsou s ní obvykle spojovány. Známe je třeba to, jak vymezil její základní princip, když napsal, že jednání je správné úměrně tomu, nakolik podporuje štěstí,

²⁰⁸ Tamtéž.

²⁰⁹ Tamtéž, s. 32.

²¹⁰ MULGAN, 2007, op. cit., s. 10. CRISP, 1997, op. cit., s. 21.

²¹¹ BENTHAM, 2000, op. cit., s. 35.

²¹² Pěkné shrnutí základních fakt o Millově životě viz v publikaci CRISP, 1997, op. cit., s. 1–7.

²¹³ Srovnej MULGAN, 2007, op. cit., s. 20.

²¹⁴ Srovnej tamtéž, s. 26.

²¹⁵ CRISP, 1997, op. cit., s. 7.

²¹⁶ MILL, 2009, op. cit.

a nesprávné, nakolik vede k jeho úbytku.²¹⁷ Princip užitku podle něj stojí v pozadí všech jednotlivých principů spravedlnosti,²¹⁸ stejně jako i lidských práv.²¹⁹ Věnoval spoustu energie tomu, aby ukázal, jak jsou tyto ideje spolu slučitelné. Sám princip užitku Mill vnímal jako první princip, který ale nemáme bezprostředně aplikovat na každé naše dílčí jednání.²²⁰ V každodenním životě se máme naopak řídit principy sekundárními (např. principem, že nemáme lhát), protože je to mnohem efektivnější. První princip má sloužit spíše k řešení konfliktů mezi principy sekundárními.²²¹ Nakonec, i jeho utilitarismus je stejně jako Benthamův hédonistický, protože ztotožňuje užitek s potěšením.²²² Klade i totožný důraz na nestrannost při jeho počítání.²²³

Zásadní rozdíl mezi Millem a Benthamem spočívá v jejich koncepci potěšení. Oba byli sice zastánci hédonismu, ale Bentham považoval všechno potěšení za stejně hodnotné. Jak již bylo naznačeno výše, neviděl by rozdíl mezi požítkem, který člověk získává z četby Padesáti odstínů šedi, a tím, jehož zdrojem je četba Shakespearova Romea a Julie.²²⁴ Proto například Thomas Carlyle označil utilitarismus za „prasečí filozofii“.²²⁵ Mill vnímal tento

²¹⁷ Tamtéž, s. 14.

²¹⁸ Tamtéž, s. 111.

²¹⁹ Pro Milla představoval jedinou vlastní hodnotu užitek. Ostatní byly pouze instrumentální vůči němu. Například i svoboda byla hodnotná jen pro to, že její uplatňování dlouhodobě vede k omezení utrpení a nárůstu potěšení. K tomu srovnej KATEB, George. A Reading of On Liberty. In: MILL, John Stuart. *On Liberty*. Edited by David Bromwich and George Kateb with essays by Jean Bethke Elshtain, Owen Fiss, Richard A. Posner, Jeremy Waldron. New Haven and London: Yale University Press, 2003, s. 46.

²²⁰ CRISP, 1997, op. cit., s. 9.

²²¹ Tamtéž, s. 10.

²²² MILL, 2009, op. cit., s. 14. K tomu srovnej i CRISP, 1997, op. cit., s. 15.

²²³ BROMWICH, David. A Note on the Life and Thought of John Stuart Mill. In: MILL, John Stuart. *On Liberty*. Edited by David Bromwich and George Kateb with essays by Jean Bethke Elshtain, Owen Fiss, Richard A. Posner, Jeremy Waldron. New Haven and London: Yale University Press, 2003, s. 1.

²²⁴ Crisp ve své práci uvádí odlišný příklad, který je však rovněž ilustrativní pro pochopení problému, který se snažil Mill vyřešit. Představte si, že vám po smrti anděl nabídne dva možné životy – v jednom budete velkým hudebním skladatelem Josephem Haydenem, ve druhém ústřicí, která bude prožívat jen banální druhy potěšení, ale po neomezenou dobu. Ačkoliv její potěšení bude v součtu větší, většině lidí se nebude jevit její život jako ten preferovaný a lepší. Podrobnosti k tomu viz CRISP, 1997, op. cit., s. 24.

²²⁵ MULGAN, 2007, op. cit., s. 22.

problém obzvláště palčivě.²²⁶ Jeho řešení spočívalo v tom, že provedl rozlišení na nižší a vyšší požitky.²²⁷ Různé druhy potěšení mají podle něj odlišnou kvalitu, kterou rozpoznáme podle toho, že ten, kdo by byl schopen zakusit více druhů požitků, by si nakonec zvolil ten vyšší z nich²²⁸ – jinými slovy: rozhodl se například sledovat film Ingmara Bergmana a nikoliv latinsko-americkou telenovelu. Mill se tím snažil obhájit závěr, že je lepší být nespokojeným Sokratem než spokojeným bláznem. Jak sám přímo píše – pokud na to mají blázni jiný názor, tak jen proto, že dostatečně neznají obě z těchto alternativ.²²⁹ Zároveň však odmítal z toho dovozovat nějaké paternalistické tendence – netvrdil, že každý by se měl vzdát méně kvalitních potěšení, ani že by lidé měli být do aktivit spojené s těmi kvalitnějšími nuceni. Něco takového by se mu jevilo jako kontraproduktivní. Ne každý je totiž schopen kvalitnějších potěšení dosáhnout. V takovém případě nemusí být dobré vnucovat mu aktivity s nimi spojené. Stále zde totiž nejde o samotnou hodnotu dané činnosti, nýbrž o prožitek, který ji doprovází. Navíc v kontextu Millova přístupu je to právě jednotlivec, kdo zpravidla dokáže nejlépe posoudit, co je pro něj zdrojem potěšení. Nakonec je ještě nutné vzít v úvahu i to, že pokud vykonáváme nějakou aktivitu pod nátlakem, může to zredukovat pozitivní emoce s ní jinak spojené.²³⁰

V souvislosti s výše nastíněným rozlišením si ovšem můžeme položit otázku, jak poznáme, že je nějaký požitek vyšší. Podle Milla tak, že člověk, který dokázal zakusit oba požitky a má tedy možnost jejich srovnání, bude preferovat právě ten vyšší. Co když se ale nějaký člověk rozhodne po přečtení Padesáti odstínů šedi a Romea a Julie sáhnout po dalším literárním braku, a ne jiném Shakespearovu dramatu? Ve světě se nepochybně najde mnoho lidí s takovou preferencí. Mill by nejspíš řekl, že v takovém případě onen čtenář neměl z četby Shakespeara skutečný požitek a není tedy schopen provést jejich srovnání (o tom alespoň svědčí jeho výše parafrázovaný výrok o názoru bláznů). Taková úvaha by ale naznačovala, že to, co je vyšším požitkem, je dáno již předem (tedy existuje jako nějaká objektivní vlastnost požitku²³¹). Je očividné, že hodně lidí preferuje spíše nižší požitky a pokud

²²⁶ Millova teorie užitku byla v zásadě reakcí na Carlyleho kritiku Benthamova přístupu. K tomu viz CRISP, 1997, op. cit., s. 21.

²²⁷ MILL, 2009, op. cit., s. 16.

²²⁸ Tamtéž, s. 16–17.

²²⁹ Tamtéž, s. 19.

²³⁰ CRISP, 1997, op. cit., s. 38.

²³¹ Srovnej tamtéž, s. 36.

na tento fakt reagujeme tím, že nemají schopnost vyššího požitku opravdu prožít, pak má naše roztržení jednotlivých požitků do těchto kategorií nejasný základ. Je odvozeno od určité představy, co je pro lidskou bytost hodnotný život.²³² Původ a věrohodnost takové konkrétní představy však může být předmětem pochybností.²³³ Vedle toho může vyvolávat i otázky, zda je Mill stále ryzí hédonistou.²³⁴ Nevkrádají se spolu s uvedeným rozlišením požitků do jeho uvažování i další s ním ve skutečnosti nesouvisející hodnoty (např. seberealizace, vznešenost apod.)? Roger Crisp se domnívá, že nikoliv, protože potěšení pro Milla stále zůstávalo jedinou hodnotou, jakkoliv by jeho kvalitativní složku asi nebyl schopen objasnit jiným způsobem než poukazem, že je to součástí povahy daného požitku.²³⁵

Nakonec si zaslouží zmínku, že uvedený problém má své řešení i v kontextu přístupu, který zastával Bentham. Musíme si totiž uvědomit, že kladl důraz na celkový užitek, nikoliv na pouhé štěstí jednotlivce. Geniální, ale intenzivními depresemi trpící biochemik sice sám neprožívá nejpříjemnější život, ale svými objevy ho dokáže výrazně zlepšit mnoha jiným lidem. Právě tím, že věnujeme svou energii různým sofistikovaným činnostem na úkor povrchní zábavy, v dlouhodobém časovém horizontu nejvíce přispějeme k růstu užitku. I pokud by byl člověk po provedení lobotomie šťastnější, společnost složená z lidí, kteří by postoupili tento zákrok, by nakonec příliš šťastná nebyla.

2.2.4

Henry Sidgwick (1838–1900)

Poslední z trojice velkých osobností klasického utilitarismu je Henry Sidgwick, anglický filozof, který působil na univerzitě v Cambridge²³⁶ a proslavil se zejména svým obsáhlým dílem *The Methods of Ethics*.²³⁷ Právě v této knize formuloval i tzv. Sidgwickův problém, jemuž byla v pozdější literatuře věnována velká pozornost a jenž se stal předmětem obrovského

²³² K tomu srovnej SOBEK, Tomáš. *Právní rozum a morální cit: hodnotové základy právního myšlení*. Praha: Ústav státu a práva AV ČR, 2016, s. 185.

²³³ Je vhodné alespoň na okraj poznamenat, že člověk může být zastáncem Millovy teorie užitku, aniž by se současně hlásil k jeho podobě utilitarismu. K tomu viz CRISP, 1997, op. cit., s. 20.

²³⁴ Srovnej tamtéž, s. 33.

²³⁵ Tamtéž, s. 34.

²³⁶ Podrobnosti o Sidgwickově osobnosti a životě viz v práci SCHULTZ, 2017, op. cit., s. 218 a násl.

²³⁷ SIDGWICK, 1962, op. cit.

množství, často poměrně odlišných, interpretací.²³⁸ Zjednodušeně řečeno: Sidgwick rozlišoval dvě formy hédonismu: univerzalistický hédonismus, který představoval základ utilitarismu, a egoistický hédonismus, z něhož vycházel egoismus. Zatímco podle prvního máme maximalizovat obecný užitek (tedy celkovou sumu užitku všech),²³⁹ podle druhého jen svůj vlastní.²⁴⁰ Morální a prudenciální správnost tedy vnímal jako dvě odlišné kategorie.²⁴¹ Klást svůj zájem na první místo se mu přitom jevilo nejen jako pochopitelné z psychologického hlediska, ale také jako racionální.²⁴² Obě teorie tak podle něj mají samozřejmá východiska.²⁴³ Obě jsou racionální,²⁴⁴ ale zároveň navzájem neslučitelné²⁴⁵ – alespoň v tom smyslu, že v některých situacích po nás mohou vyžadovat odlišné způsoby jednání.²⁴⁶ To, co je správné z hlediska utilitarismu, nemusí být vždy správné z hlediska egoismu a naopak. Vystává tu praktický konflikt spojený s otázkou, jakým způsobem máme v takových situacích jednat.²⁴⁷ To, že dva přístupy, které mohou v určitých situacích generovat protichůdné výsledky, můžeme oba považovat za rozumné, pak podle Sidgwicka signalizovalo selhání etické teorie.²⁴⁸ Jeden z nich by podle něj měl být buď modifikován, nebo odmítnut.²⁴⁹ Zároveň byl však poměrně pesimistický stran toho, že by se zde dalo dospět k uspokojivému řešení.²⁵⁰

²³⁸ Např. Owen McLeod ve svém textu přehledně shrnuje a kriticky komentuje interpretace, jejichž autory jsou George Edward Moore, Charlie Dunbar Broad, David Brink nebo Jerome Schneewind. MCLEOD, Owen. What Is Sidgwick's Dualism of Practical Reason? *Pacific Philosophical Quarterly*. 2000, vol. 81, iss. 3, s. 277–284.

²³⁹ Sidgwickovo vymezení utilitarismu viz SIDGWICK, 1962, op. cit., s. 411.

²⁴⁰ MCLEOD, 2000, op. cit., s. 276. MULGAN, 2007, op. cit., s. 36.

²⁴¹ MCLEOD, 2000, op. cit., s. 274.

²⁴² MULGAN, 2007, op. cit., s. 38.

²⁴³ Srovnej PHILLIPS, David. *Sidgwickian Ethics*. Oxford: Oxford University Press, 2011, s. 114.

²⁴⁴ MCLEOD, 2000, op. cit., s. 282.

²⁴⁵ Srovnej např. SIDGWICK, 1962, op. cit., s. 503.

²⁴⁶ ORSI, Francesco. The Dualism of the Practical Reason: Some Interpretations and Responses. *Etica & Politica/Ethics & Politics*. 2008, vol. 10, no. 2, s. 19.

²⁴⁷ Srovnej MCLEOD, 2000, op. cit., s. 280.

²⁴⁸ MULGAN, 2007, op. cit., s. 38.

²⁴⁹ SIDGWICK, 1962, op. cit., s. 6.

²⁵⁰ CRISP, Roger. The Dualism of Practical Reason. *Proceedings of the Aristotelian Society*. 1996, vol. 96, s. 65.

Sidgwick zvažoval, zda by se uvedený problém nedal vyřešit s pomocí odkazu k náboženství, resp. k ideji Boha.²⁵¹ Požadavky utilitarismu se stanou identickými s těmi ze strany egoismu tím, že Bůh bude jejich splnění odměňovat v posmrtném životě.²⁵² Takový předpoklad je ale samozřejmě naprosto spekulativní, což nemůže empiricky orientovaného utilitaristu nikdy uspokojit. Navíc takové řešení by sice zamezilo situacím, kdy nám obě teorie poskytují odlišné praktické návody, nedokázalo by však odstranit rozpor mezi nimi v teoretické rovině.²⁵³

Jaká řešení Sidgwickova problému se nejčastěji diskutují dnes? První z nich spočívá v odmítnutí teze, že egoismus je racionální. Pokud někdo považuje své potěšení za dobré, neměl by stejně hodnotit i potěšení těch, kdo mají stejné charakteristiky jako on? Sám Sidgwick argumenty tohoto typu odmítal.²⁵⁴ Dalo by se proti nim namítnout, že zde přece zůstává pro aktéra velmi relevantní rozdíl v tom, že své potěšení bezprostředně prožívá. O prudenciálním jednání lze tudíž jen sotva říct, že není rozumné. Druhým možným řešením je připuštění toho, že egoismus i utilitarismus jsou oba racionální, ale uplatňují se každý v odlišné sféře. Zatímco první z nich se vztahuje k individuální racionalitě, ten druhý ke kolektivní. Utilitarismus se tak uplatňuje ve veřejné sféře,²⁵⁵ v níž si lze ostatně jen obtížně představit, že by bylo možné úspěšně uplatňovat prudenciální důvody. Nakonec, v úvahu přichází i řešení, že budeme utilitaristické a egoistické důvody navzájem poměřovat.²⁵⁶ Praktický konflikt mezi těmito teoriemi bude totiž vyostřený jen tehdy, pokud důvody pro jednání, které nám předkládají, budou nesouměřitelné.²⁵⁷ O jejich nesouměřitelnosti se vede debata, k níž je ovšem vhodné podotknout, že samotný Sidgwick by se v této otázce přikláněl k negativní odpovědi.²⁵⁸

²⁵¹ Srovnej např. SIDGWICK, 1962, op. cit., s. 506 a násl.

²⁵² ORSI, 2008, op. cit., s. 19–20.

²⁵³ Tamtéž, s. 24.

²⁵⁴ MULGAN, 2007, op. cit., s. 40.

²⁵⁵ Srovnej MULGAN, 2007, op. cit., s. 42–43.

²⁵⁶ SOBEK, 2016, op. cit., s. 208. Dále srovnej i některé úvahy v textu ORSI, 2008, op. cit., s. 25.

²⁵⁷ ORSI, 2008, op. cit., s. 25.

²⁵⁸ Podrobnější výklad k tomuto druhu řešení Sidgwickova problému viz SOBEK, 2016, op. cit., s. 208–210.

2.2.5

Čím se liší současní utilitaristé od klasických?

Vývoj utilitarismu samozřejmě neskončil s jeho klasickou fází, ale pokračoval dále v průběhu celého dvacátého století, kdy se stal předmětem debat zejména mezi zastánci jeho hédonistické a preferenční varianty, jakož i mezi příznivci utilitarismu pravidel a utilitarismu činů. V následujících pasážích této knihy jim bude věnována ještě významná pozornost. Prozatím se zastavme spíše u některých obecnějších rozdílů, které odlišují jeho pozdější (a hlavně současné) příznivce od těch klasických.

První rozdíl můžeme vidět v tom, že utilitarismus postupem času stále více získával charakter akademické teorie. Klasičtí utilitaristé jako Bentham nebo Mill přijímali coby své východisko svět kolem sebe, který se snažili s pomocí svého přístupu postupně reformovat. Byli vnímaví vůči našim faktickým omezením vyplývajícím ať už z biologických nebo společenských faktorů.²⁵⁹ Nešlo jim o to zkonstruovat abstraktní teorii, která by v praxi nebyla aplikovatelná. Svůj přístup utvářeli pro život a nebrali jej jen jako akademickou záležitost.²⁶⁰ Tím samozřejmě nemá být řečeno, že by pozdější utilitaristé byli od života zcela odtrženi a ignorovali praktickou stránku věci. Jejich sepětí s ní jen nebylo zdaleka tak úzké a silné jako u jejich předchůdců, kteří byli zároveň společenskými reformátory.

Druhý nejvíce viditelný rozdíl spočívá v tom, že zatímco klasičtí utilitaristé byli hédonisté, současní filozofové, kteří na tuto teorii navazují, se raději vyhýbají termínům jako štěstí nebo potěšení, ale používají raději neutrálněji laděné termíny jako welfare, well-being apod.²⁶¹

2.3

Varianty utilitarismu

Ačkoliv utilitarismus představuje ve srovnání s jinými přístupy normativní etiky poměrně kompaktní směr, přesto v jeho rámci můžeme rozlišit jeho několik odlišných variant. Ty zpravidla vykrystalizovaly kolem několika

²⁵⁹ Bentham například tvrdil, že všechny ženy by měly mít volební právo, ale uznával, že anglická společnost v jeho době ještě není na uskutečnění takového cíle připravena. Pokud tedy klasičtí utilitaristé navrhovali společenské reformy, brali v potaz i to, zda jsou s ohledem na stávající nastavení společnosti uskutečnitelné. K tomu srovnej MULGAN, 2007, op. cit., s. 19.

²⁶⁰ MULGAN, 2007, op. cit., s. 26.

²⁶¹ Tamtéž, s. 61.

významných problémů, které se jeho příznivci snažili ve 20. století vyřešit. Je-li utilitarismus spojením konsekvenzialismu a welfarismu, jak opakovaně uvádí Mulgan,²⁶² vyvstává otázka, s jakou teorií welfaru má být propojen. Jinými slovy – jak máme chápat pojem užitek? Dvě mezi utilitaristy nejfrekventovanější odpovědi tvrdí, že ho máme identifikovat s potěšením, nebo se splněnou preferencí (resp. touhou). V závislosti na tom rozlišujeme utilitarismus hédonistický a preferenční.²⁶³ Druhý problém souvisí s tím, na co přesně máme aplikovat princip užitku. Mají nás zajímat následky konkrétních činů, nebo naopak ty, které budou spojeny s uplatňováním určitých obecných pravidel? Výsledkem této úvahy je rozlišení na utilitarismus činů a pravidel.

2.3.1

Hédonistický a preferenční utilitarismus

Jedním z prvních problémů, který rozděluje utilitaristy, je to, co si přesně máme představit pod pojmem užitku – nebo jinými slovy – s jakou teorií welfaru máme při hodnocení konsekvencí pracovat. Zpravidla rozlišujeme dvě základní skupiny takových teorií, a to subjektivní a objektivní. První z nich akceptují tezi, že něco je pro člověka bytostným dobrem²⁶⁴, pokud vůči tomu zaujímá pozitivní postoj, nebo pokud je v onom něčem takový postoj obsažen.²⁶⁵ Naopak druhé uvedené vychází z myšlenky, že bytostné dobro v sobě žádné pozitivní postoje ze strany subjektu neobsahuje.²⁶⁶ Jinými slovy – některé věci pro nás mohou být dobré bez ohledu na to, jaký vztah k nim zaujímáme.²⁶⁷ Většině teorií welfaru, s nimiž utilitaristé operují, bývá přisuzován subjektivní charakter. Zcela to platí o teorii splněné touhy

²⁶² Tamtéž, s. 5, 145.

²⁶³ BRANDT, 1992, op. cit., s. 158.

²⁶⁴ Stran bytostných a instrumentálních dober srovnej i odlišnou terminologii Davida Černého a jeho úvahy na toto téma. ČERNÝ, David. *Eutanázie a dobrý život*. Praha: Ústav státu a práva AV ČR, 2021, s. 67–68.

²⁶⁵ HEATHWOOD, Chris. Subjective Theories of Well-Being. In: EGGLESTON, Ben and Dale E. MILLER (eds.). *The Cambridge Companion to Utilitarianism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014, s. 205. Různé argumenty na podporu subjektivních teorií well-beingu viz tamtéž, s. 203–204.

²⁶⁶ Tamtéž, s. 205.

²⁶⁷ Srovnej BRADLEY, Ben. Objective Theories of Well-Being. In: EGGLESTON, Ben and Dale E. MILLER (eds.). *The Cambridge Companion to Utilitarianism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014, s. 220–221.

a obvykle také o hédonismu.²⁶⁸ Je však třeba mít na paměti, že hranice mezi oběma zmíněnými skupinami mohou být někdy mnohem tenčí, než se na první pohled může jevit.²⁶⁹

Klasičtí utilitaristé ztotožňovali užitek se štěstím, které chápali jako potěšení. K podobnému přístupu se hlásili ve 20. století například také J. J. C. Smart²⁷⁰ nebo Richard Brandt.²⁷¹ Takový typ utilitarismu můžeme označit za hédonistický.²⁷² Konsekvence jsou v něm hodnoceny na základě toho, zda se s nimi pojí pozitivní prožitky,²⁷³ resp. nakolik tyto pozitivní převažují nad těmi negativními.²⁷⁴ Zpravidla se přitom zohledňuje jejich délka, intenzita, jakož i další charakteristiky. Právě pojmání pozitivních prožitků jako jediného bytostného dobra bývá považováno za klíčovou charakteristiku hédonismu.²⁷⁵ K tomu je vhodné zmínit, že se příznivci tohoto směru nesoustředí pouze na povrchní smyslové pozitivky, jakými jsou třeba radost z dobrého jídla a pití. Taková představa je sice rozšířenou, ale naprosto zavádějící karikaturou tohoto směru. Hédonisté nemají ani ten nejmenší problém potěšení ztotožnit také s pozitivními pocity, které se pojí s řadou sofistikovaných intelektuálních činností, s altruistickým jednáním apod.²⁷⁶ Samotné východisko, že potěšení je bytostným dobrem, pak obvykle nebývá zpochybňováno. Kontroverzní je spíše s tímto přístupem spojená představa, že se jedná o bytostné dobro jediné²⁷⁷ a že všechna ostatní dobra mají pouze instrumentální charakter. Právě vůči ní se vymezoval známý anglický filozof G. E. Moore. Proslulým se stal v této souvislosti zejména jeho myšlenkový experiment, ve kterém máme posuzovat hodnotu dvou světů. První z nich je mimořádně krásný, zatímco ten druhý velmi ošklivý. Zároveň neexistuje

²⁶⁸ HEATHWOOD, 2014, op. cit., s. 208.

²⁶⁹ K různým rozlišením subjektivních a objektivních teorií welfaru a souvisejícím problémům viz BRADLEY, 2014, op. cit., zejména s. 220–223.

²⁷⁰ Srovnej např. SMART, WILLIAMS, 1998, op. cit., s. 7–8.

²⁷¹ Viz např. BRANDT, 1992, op. cit., s. 175.

²⁷² BRANDT, 1992, op. cit., s. 164 a násl. Dále srovnej i MULGAN, 2007, op. cit., s. 10, 23, 61. K definici samotného hédonismu pak viz SHAFER-LANDAU, 2012, op. cit., s. 22.

²⁷³ Srovnej vymezení hédonistického utilitarismu v textu SMART, 1956, op. cit., s. 345.

²⁷⁴ HEATHWOOD, 2014, op. cit., s. 199.

²⁷⁵ K tomu srovnej např. GREGORY, Alex. Hedonism. In: FLETCHER, Guy (ed.). *The Routledge Handbook of Philosophy of Well-Being*. London and New York: Routledge, 2016, s. 113.

²⁷⁶ HEATHWOOD, 2014, op. cit., s. 208.

²⁷⁷ HEATHWOOD, 2014, op. cit., s. 208. Dále srovnej i Hookerovu úvahu, že k odmítnutí hédonistické teorie dobra postačí, když prokážeme, že existují situace, kdy znalost pravdy zlepší náš život, aniž by nás učinila šťastnějšími. HOOKER, 2003, op. cit., s. 38.

nikdo, kdo by dokázal takovou krásu ocenit nebo být znechucen onou ošklivostí.²⁷⁸ Moore byl přesvědčen, že první svět je i za takových okolností lepší, protože krása představuje jedno z bytostných dober.²⁷⁹ Domníval se, že odlišný závěr by odporoval našim centrálním morálním intuicím.

U hédonistického utilitarismu zpravidla narážíme i na problém, že samotné potěšení je obtížné precizně vymezit. Například Brandt se jej snaží uchopit jako prožitek, který nás vede k tomu, abychom ho pro něj samotný opakovali nebo v něm pokračovali.²⁸⁰ Máme ho však chápat fyziologicky, nebo fenomenologicky? Jeho fenomenologické pojetí výrazně komplikuje kalkulaci,²⁸¹ protože subjektivně zakoušené pocity se jen obtížně měří a navzájem srovnávají. Fyziologické pojetí, kdy jej ztotožňujeme například s vyplavováním určitých chemických látek v mozku, má pak potíže vysvětlit, proč mu máme připisovat nějakou hodnotu. Pokud si totiž od něj odmyslíme fenomenologicky uchopený prožitek, který s vyplavováním takových látek spojujeme, pak není jasné, proč by měla být právě těmto látkám přisuzována větší hodnota než nějakým jiným. Když chceme aplikovat tento typ utilitarismu ve skutečném světě, musíme tedy přistoupit na to, že potěšení nedokážeme úplně přesně změřit. To ale nevylučuje, že stále můžeme provádět určité smysluplné srovnání, což bude v této knize ještě důkladněji objasněno (viz kap. 3.7 Je vůbec možné spočítat užitek?).

Jiná frekventovaná námitka vůči této variantě utilitarismu souvisí s tzv. problémem falešného štěstí. Představme si například situaci, že manželka je velmi šťastná, protože si myslí, že je jí její manžel věrný. Ten ji ale ve skutečnosti podvádí.²⁸² Někdo by mohl říct, že je tato situace z hlediska tohoto směru v pořádku, protože zde dochází k maximalizaci užitku. Něco takového platí však pouze v případě, že o ní uvažujeme čistě v rovině silně zjednodušeného hypotetického příkladu. Ve skutečném světě totiž jen stěží můžeme předpokládat, že se nikdo se stoprocentní jistotou takovou informací nedozví. Musíme vždy zohledňovat i určitou míru epistemické nejistoty, pracovat v našich výpočtech s pravděpodobnostmi. Navíc musíme do hédonistického kalkulu započítat i poměrně vysoké náklady v podobě nedůvěry, kterou by vyvolalo akceptování morální správnosti takového závěru. Svět by nefungoval dobře, pokud by akceptoval takovou praxi. Výhrady vůči

²⁷⁸ MOORE, G. E. *Principia Ethica*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993, s. 135.

²⁷⁹ Srovnej tamtéž, s. 136.

²⁸⁰ BRANDT, 1992, op. cit., s. 164.

²⁸¹ MULGAN, 2007, op. cit., s. 64.

²⁸² SHAFER-LANDAU, 2012, op. cit., s. 34.

hédonistickému utilitarismu tak působí problémy spíše v rovině hypotetických a modelových příkladů (jakým je ostatně i ten Moorův). Podle J. J. C. Smarta nám žádná z nich nemusí činit potíže, pokud zůstáváme v rovině současných praktických aplikací.²⁸³

Hlavního konkurenta hédonistického utilitarismu představuje utilitarismus preferenční, který reprezentuje například Richard Mervyn Hare.²⁸⁴ Východiskem tohoto směru je idea, že užitek můžeme koncipovat jako splněnou preferenci (resp. splněnou touhu). Ta představuje kritérium dobrého života. Jinými slovy – člověk žije dobře, pokud se jeho preference plní, a špatně, pokud se neplní.²⁸⁵ To je významný rozdíl třeba vůči hédonismu Johna Stuarta Milla, který viděl význam preferencí jen v tom, že dobře vypovídají o hodnotě potěšení, které můžeme zakoušet.²⁸⁶ Podobně o nich uvažoval ostatně i Jeremy Bentham, podle něhož bylo nejlepším signálem štěstí to, že se jednotlivec sám pro něco rozhodne. Nikdo se třeba dobrovolně nerozhodne být otrokem, a proto i odmítal příklad se šťastným otrokem coby námitku vůči své verzi utilitarismu jako irelevantní.²⁸⁷

Jako výhody preferenční teorie vůči hédonismu bývá zpravidla uváděn její bližší vztah k realitě, nižší riziko paternalismu a zejména to, že preference jako takové se mnohem lépe měří a srovnávají než potěšení.²⁸⁸ Zejména ekonomové upřednostňují tuto teorii před hédonismem. O našich preferencích nejlépe vypovídají naše volby, zejména v prostředí volného trhu.²⁸⁹ I tento přístup ovšem čelí ostré kritice.²⁹⁰ Jako jedna z prvních výhrad se nabízí třeba to, že některé preference se jeví už na první pohled jako špatné (třeba touha dítěte jít za školu).²⁹¹ Je očividné, že v běžném životě lidé často preferují něco, co jim škodí – například touží si dát k obědu určité jídlo, aniž si uvědomují, že na něj mají alergii.²⁹² Případně mají touhy, které jim přináší jen minimální benefit, jako třeba aby se neznámý cizinec uzdravil z vážné

²⁸³ SMART, WILLIAMS, 1998, op. cit., s. 24–25.

²⁸⁴ Viz např. jeho dílo HARE, Richard Mervyn. *Moral Thinking. Its Levels, Method, and Point*. Oxford: Clarendon Press, 1981.

²⁸⁵ K tomu srovnej i SHAFER-LANDAU, 2012, op. cit., s. 42.

²⁸⁶ MULGAN, 2007, op. cit., s. 71.

²⁸⁷ Tamtéž, s. 11.

²⁸⁸ Tamtéž, s. 71–72.

²⁸⁹ HEATHWOOD, 2014, op. cit., s. 212.

²⁹⁰ K preferenčnímu utilitarismu se stavěl kriticky např. Richard B. Brandt. Viz BRANDT, 1992, op. cit., s. 158.

²⁹¹ MULGAN, 2007, op. cit., s. 82.

²⁹² HEATHWOOD, 2014, op. cit., s. 213.

nemoci.²⁹³ Proto řada filozofů nespojuje náš welfare s našimi aktuálními, nýbrž idealizovanými touhami,²⁹⁴ tedy takovými, jaké bychom měli, pokud bychom znali všechna relevantní fakta, nedopouštěli se chyb v usuzování apod.²⁹⁵ Tím se do značné míry může eliminovat i další problém, kterým je, že se naše aktuální preference mohou velmi výrazně měnit v čase. To, co preferujeme dnes, jsme nemuseli chtít v minulosti a dost možná ani nebudeme chtít v budoucnosti.²⁹⁶ Pokud ovšem přistoupíme na výše uvedené idealizaci, začnou se oslabovat i některé výše uvedené tradiční výhody přisuzované této teorii (např. nízké riziko paternalismu).²⁹⁷ Zostřuje se tím rovněž otázka, zda je něco hodnotné, protože to chceme, nebo po tom toužíme, protože je to hodnotné. Teorie splnění touhy pak může velmi snadno kolabovat do jiných přístupů, ať už do hédonismu nebo pluralističtější zaměřených teorií, které pracují s větším počtem bytostných dober, a dokáží lépe vysvětlit, proč je něco součástí seznamu našich idealizovaných preferencí.

2.3.2

Utilitarismus činů a pravidel

Jedno z nejméně známých rozlišení různých druhů utilitarismu je to na utilitarismus činů a pravidel.²⁹⁸ Podstata rozdílu mezi nimi spočívá v tom, zda princip užítka aplikují na každé dílčí jednání, nebo naopak na obecná pravidla, kterými se naše jednání v konkrétních situacích následně řídí. Jinými slovy, utilitarismus činů²⁹⁹ se soustředí na užitek z každé jednotlivé akce – pokud k němu více přispívá porušení nějakého pravidla než jeho

²⁹³ Srovnej HOOKER, 2003, op. cit., s. 39.

²⁹⁴ Tamtéž. Dále viz i BRANDT, Richard B. *A Theory of the Good and the Right*. Oxford: Clarendon Press, 1979, s. 247.

²⁹⁵ HEATHWOOD, 2014, op. cit., s. 213.

²⁹⁶ Srovnej BRANDT, 1992, op. cit., s. 169.

²⁹⁷ Ke kritice teorie splnění touhy viz i HEATHWOOD, Chris. *Desire-Fulfillment Theory*. In: FLETCHER, Guy (ed.). *The Routledge Handbook of Philosophy of Well-Being*. London and New York: Routledge, 2016, s. 138–144.

²⁹⁸ J. J. C. Smart původně místo utilitarismu činů a pravidel hovořil o extrémním a omezeném utilitarismu (*angl. extreme and restricted utilitarianism*). V odborné komunitě se však ujala první z uvedených terminologií, proto se jí nakonec přidržel i on. K tomu viz SMART, WILLIAMS, 1998, op. cit., s. 10.

²⁹⁹ Srovnej definice utilitarismu činů: BRANDT, 1984, op. cit., s. 3–4. BRANDT, 1992, op. cit., s. 9. EGGLESTON, Ben. *Act Utilitarianism*. In: EGGLESTON, Ben and Dale E. MILLER (eds.). *The Cambridge Companion to Utilitarianism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014, s. 125. MULGAN, 2007, op. cit., s. 115. SHAFER-LANDAU, 2012, op. cit., s. 120. SMART, J. J. C. *Extreme and Restricted Utilitarianism*. *The Philosophical Quarterly*.

dodržení, toto porušení ospravedlňuje, protože za všech okolností usiluje o maximalizaci užitku.³⁰⁰ Naopak utilitarismus pravidel³⁰¹ vychází z teze, že jednání je morálně správné tehdy, když je vyžadováno pravidlem, které nejvíce přispívá k růstu užitku.³⁰² Princip užitku tudíž podle něj nemáme aplikovat na konkrétní situace, ale na obecná pravidla, která určují, jak se v nich máme chovat. Tato pravidla pak máme kategoricky dodržovat.

Vidíme, že výše definovanému utilitarismu pravidel se podobal již utilitarismus Jeremy Benthama (minimálně v tom smyslu, že mu šlo především o ospravedlnění práva coby systému určitých obecných pravidel), v pozdější době byl jeho významným reprezentantem Richard B. Brandt. Tento filozof se hlásí k jeho specifické variantě, která pracuje s představou ideálního morálního kodexu.³⁰³ Podle ní je jednání správné právě tehdy, když není zakázáno morálním kodexem, který je pro společnost ideální.³⁰⁴ Tato teorie vychází z toho, že jako lidé máme určitá (zejména epistemická) omezení. Klade si otázku, jak by měl vypadat nejlepší možný morální kodex, kterým bychom se následně měli řídit. Neusiluje tedy o čistou maximalizaci činů nebo pravidel, ale usiluje o konstrukci optimální morálky coby určitého společenského systému. Zároveň i připouští, že pro různé společnosti mohou být kvůli jejich odlišným faktickým podmínkám ideální různé morální kodexy.³⁰⁵

1956, Vol. 6, no. 25, s. 344. SMART, WILLIAMS, 1998, op. cit., s. 4, 9. MULGAN, 2007, op. cit., s. 115.

³⁰⁰ SMART, 1956, op. cit., s. 344.

³⁰¹ LYONS, 1977, op. cit., s. 115–116. Dále viz i BRANDT, 1984, op. cit., s. 4–5.

³⁰² Srovnej definice utilitarismu pravidel: BRANDT, 1984, op. cit., s. 3–4. BRANDT, 1992, op. cit., s. 9. HOOKER, 2003, op. cit., s. 43. LYONS, 1982, op. cit., s. 126. MILLER, Dale E. Rule utilitarianism. In: EGGLESTON, Ben and Dale E. MILLER (eds.). *The Cambridge Companion to Utilitarianism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014, s. 146 a násl. SHAFER-LANDAU, 2012, op. cit., s. 149. SMART, 1956, op. cit., s. 344–345, 348. SMART, WILLIAMS, 1998, op. cit., s. 9. MULGAN, 2007, op. cit., s. 120. Viz také vymezení konsekvenčialismu pravidel od Brada Hookera (HOOKER, 2003, op. cit., s. 32.) a Tima Mulgana (MULGAN, 2001, op. cit., s. 53.).

³⁰³ S ideou nejlepšího morálního kodexu pracuje také jeden z hlavních reprezentantů současného konsekvenčialismu pravidel Brad Hooker. K tomu viz HOOKER, 2003, op. cit., s. 1–2.

³⁰⁴ BRANDT, 1992, op. cit., s. 119–120.

³⁰⁵ Tamtéž, s. 147.

Utilitarismus pravidel je však odmítán z různých důvodů³⁰⁶ řadou autorů.³⁰⁷ Bývá mu vytýkáno třeba to, že nakonec kolabuje do utilitarismu činů,³⁰⁸ nebo že je teoreticky nekoherentní.³⁰⁹ Zcela stěžejní námitka vůči němu je pak v zásadě totožná s tou, která směřuje proti utilitaristické obhajobě lidských práv: Je racionální dodržovat nějaké pravidlo, když se jeho užitek bude maximalizovat právě jeho porušením?³¹⁰ Na tuto otázku, která bývala příznivcům utilitarismu kladena již od jeho počátků,³¹¹ reaguje například v tomto textu již vícekrát zmíněný Brandt. Aby bylo takové tázání smysluplné, pak je jeho nutným předpokladem teze, že konzistentní utilitarista bude kombinovat dvě strategie – tedy, že se bude řídit určitou obecnou morálkou, která vede k maximalizaci užitku, a zároveň se bude případ od případu rozhodovat, které jednání nejvíce povede k nárůstu užitku.³¹² Takový postup by ale podle zmíněného autora ve skutečnosti nebyl zdaleka tak efektivní, jako pokud bychom se přidrželi výlučně strategie utilitarismu pravidel.³¹³ Úspěch kombinované strategie by byl totiž možný jen za podmínek, jejichž plnění je z dlouhodobého hlediska nerealistické – například tehdy, pokud by aktér, který ji uplatňuje, klamal ostatní.³¹⁴

Abychom opravdu porozuměli, jaké argumenty svědčí ve prospěch dodržování obecných pravidel, musíme se zastavit u důvodů, které zpravidla vedou k odmítnutí utilitarismu činů. Ty spočívají především v různých apli-

³⁰⁶ Shrnutí klíčových námitek vůči utilitarismu pravidel viz např. SCANLON, T. M. Rights, Goals, and Fairness. *Erkenntnis*. 1976, vol. 11, iss. 1, s. 81–82.

³⁰⁷ Viz např. MULGAN, 2001, op. cit., s. 54.

³⁰⁸ Srovnej MULGAN, 2007, op. cit., s. 122.

³⁰⁹ V kontextu konsekvenčialismu viz MULGAN, 2001, op. cit., s. 59.

³¹⁰ SMART, WILLIAMS, 1998, op. cit., s. 10. K tomu dále srovnej i SHAFER-LANDAU, 2012, op. cit., s. 151–152.

³¹¹ Námitce, že k růstu užitku může nejvíce přispívat jednání, které je v rozporu s obecnými pravidly, věnuje pozornost dokonce již William Paley. V kontextu své filozofie jej řeší rozlišením různých druhů konsekvencí. Zatímco dílčí jednání produkuje partikulární konsekvence, výsledkem dodržování či porušení obecného pravidla jsou tzv. obecné konsekvence, které mají před nimi přednost. I pokud jsou tedy partikulární konsekvence nějakého činu vesměs dobré, nemohou převýšit špatné obecné konsekvence, které vyplynuly z toho, že jím bylo porušeno nějaké obecné pravidlo. Právě nutnost řídit se v morální sféře obecnými pravidly Paley ve svém textu velmi zdůrazňuje. K tomu viz PALEY, 1832, op. cit., zejm. s. 61–62.

³¹² BRANDT, 1984, op. cit., s. 12.

³¹³ Tamtéž.

³¹⁴ Srovnej tamtéž.

kačních problémech, které jsou s ním spojeny.³¹⁵ Provádět kalkulaci pro každé dílčí jednání není možné již s ohledem na množství času a energie, které by taková činnost spotřebovala.³¹⁶ Vystává zde tedy problém neúměrně vysokých nákladů takového postupu.³¹⁷ Navíc je třeba připustit, že většina lidí není v oblasti empirických kalkulací dostatečně zdatná.³¹⁸ Proto nejlepší způsob, jak maximalizovat užitek, paradoxně nebude spočívat v tom, že lidé budou v každodenním životě přemýšlet a jednat utilitaristicky,³¹⁹ alespoň ne v tom smyslu, že by prováděli kalkulace pro své konkrétní činy.³²⁰ Někteří utilitaristé dále zdůrazňují, že musíme proto rozlišovat mezi kritérii, s jejichž pomocí máme hodnotit správnost nějakého jednání, a samotnou procedurou, která nás přivádí k závěru, jak se v konkrétní situaci zachovat. Procedura, která maximalizuje užitek, přitom nemusí být kalkulace pro každé dílčí jednání.³²¹ To, že potřebujeme koncept pravidel ať už v oblasti práva nebo morálky, je do značné míry dáno také tím, že pokud si máme vytvářet vlastní životní plány, potřebujeme mít kolem sebe určité konstanty, a nikoliv pouze proměnné. Pokud by se všichni lidé chovali jako utilitaristé činů, bylo by velmi obtížné předvídat, jakým způsobem se vlastně zachovají.³²² Společnost, která by se jím řídila, by byla nesnesitelně chaotická.³²³ Z těchto důvodů se musíme řídit určitými pravidly, která nadto musí být i dostatečně obecná, protože náklady spojené s osvojením příliš podrobných a početných pravidel by byly stále příliš vysoké.³²⁴ Zdá se tedy, že bližší rozbor utilitarismu činů nás překvapivě přivádí nazpět k určité formě utilitarismu pravidel.

V teoretické rovině je ovšem třeba vzít vážně ještě další argument: Jednání, s jehož propočtem správnosti jsou spojeny neúměrně vysoké náklady, ve

³¹⁵ K tomu srovnej i některé úvahy v knize BRANDT, 1992, op. cit., s. 153.

³¹⁶ MULGAN, 2001, op. cit., s. 62–63. MULGAN, 2007, op. cit., s. 115. SMART, WILLIAMS, 1998, op. cit., s. 42.

³¹⁷ BRANDT, 1992, op. cit., s. 142.

³¹⁸ Tamtéž.

³¹⁹ SMART, 1956, op. cit., s. 348.

³²⁰ K tomu, že neustálé provádění kalkulací nevede k maximalizaci užitku, viz i MULGAN, 2007, op. cit., s. 115.

³²¹ Tamtéž, s. 116.

³²² BRANDT, 1992, op. cit., s. 10, 142.

³²³ O tom, že hodnota obecných pravidel spočívá mimo jiné v předvídatelnosti a jistotě píše i Frederick Schauer. K tomu viz např. SCHAUER, Frederick. *Playing by the Rules. A Philosophical Examination of Rule-Based Decision-Making in Law and in Life*. Oxford: Clarendon Press, 2002, s. 137.

³²⁴ MULGAN, 2001, op. cit., s. 63.

skutečnosti není optimální, a obecné pravidlo, které v některých případech vede k očividně suboptimálním výsledkům, nepřispívá k maximalizaci užítku rovněž. Jako takové by mělo být nahrazeno pravidlem, které v sobě bude zahrnovat výjimku pro onen typ suboptimálních případů. Praktické rozdíly mezi oběma druhy utilitarismu se tak po zohlednění všech aspektů stírají v tom smyslu, že oba nakonec dospívají k totožným výsledkům.³²⁵ Z tohoto důvodu se mi jeví dělení na utilitarismus činů a pravidel jako poněkud iluzorní. Pokud pak budeme na věc nahlížet z hlediska aktéra, který se v reálném světě rozhoduje, jak morálně správně jednat, je vysoce pravděpodobné, že se bude v závislosti na povaze problému nejčastěji řídit určitými obecnými pravidly. Někdy však bude také přímo zvažovat následky konkrétního činu a alespoň některá pravidla prolamovat. Jde přitom o vhodné vymezení sfér a situací, kdy se budou tyto strategie uplatňovat. Alternativní přístupy by totiž nakonec nevedly k maximalizaci užítku.

K podobným závěrům dospívá i J. J. C. Smart, který má za to, že pokud opravdu důsledně provedeme utilitaristický kalkul a zohledníme v jeho rámci všechny relevantní faktory, bude správné porušit jakékoliv pravidlo, pokud to bude výsledek takového kalkulu vyžadovat.³²⁶ Samozřejmě nesmíme do našeho výpočtu zapomenout zahrnout i všechny méně zřejmé efekty, které bude porušení pravidla mít (jako třeba snížení důvěry lidí v morální řád).³²⁷ Je přitom vysoce pravděpodobné, že takových výjimek bude ve skutečném světě velmi málo, a bude to naopak právě trvání na slepém dodržení pravidla, které bude v takových ojedinělých případech působit absurdně a kontraintuitivně. Smart se dokonce neváhá otevřeně zeptat, jaké důvody zde vlastně zůstávají pro dodržení neoptimálního pravidla, pokud v rámci našeho kalkulu opravdu všechno důkladně uvážíme?³²⁸

Lze tedy shrnout, že pravidlo, které nevede k maximalizaci užítku, by sice bylo správné podle utilitaristů porušit, máme-li však opravdu důsledně sledovat logiku této etické teorie, pak bychom měli akceptovat taková pravidla, která opravdu vedou k největšímu možnému nárůstu užítku – tedy taková, která již žádné porušení nepřipouští. V našem každodenním životě je navíc třeba velké opatrnosti, abychom chybně neupřednostnili jen lokální

³²⁵ K tomu srovnej i SMART, WILLIAMS, 1998, op. cit., s. 10–11.

³²⁶ SMART, 1956, op. cit., s. 353.

³²⁷ Tamtéž.

³²⁸ Tamtéž.

zvýšení užitku, které jej v celkové a dlouhodobé perspektivě ve skutečnosti nemaximalizuje.

2.4

Konsekvencialismus, který není utilitarismem

Samozřejmě ne každá teorie, která se hlásí ke konsekvencialismu, může být označena za utilitarismus. Následky mohou být hodnoceny i na základě jiných kritérií než maximalizace užitku. Můžeme například uvažovat o tom, nakolik přispívají k rozvoji naší autonomie. Nejčastěji však konsekvencialisté vymezující se vůči utilitarismu opouští požadavky agregace nebo maximalizace. Příkladem teorie, která se vydává první uvedenou cestou, je konsekvencialismus pravidel, jehož autorem je v této knize již vícekrát zmíněný Brad Hooker. Tento filozof si ve svém díle klade otázku, jaký morální kodex by byl nejlepší. Zdůrazňuje, že má přitom na mysli takový kodex, který platí pro všechny členy společnosti, kterou je i vynucován. Morálka je totiž podle něj sdílenou praxí.³²⁹ Odpovědí mu je kodex, jehož kolektivní internalizace produkuje nejlepší následky.³³⁰ Tím by se v zásadě neodlišoval od některých utilitaristů. Odlišnost v jeho přístupu spočívá právě v tom, že na rozdíl od nich oslabuje požadavek agregace – jinými slovy odmítá být nestranný při započítávání užitku jednotlivců, ale tvrdí, že užitku nejvíce znevýhodněných bychom měli přikládat větší váhu.³³¹ Hooker také ponechává otevřenou otázku, jakou teorii welfaru máme s takto pojatým konsekvencialismem kombinovat. Má za to, že je kompatibilní s většinou obvyklých přístupů, ačkoliv on sám preferuje určitou verzi teorie objektivního seznamu.³³²

Dále existují i druhy konsekvencialismu, které opouští požadavek maximalizace. Nevyžadují tedy jít cestou nejlepšího výsledku, ale spokojují se například s jakýmkoliv dobrým výsledkem, resp. takovým, který naplní určité základní požadavky. Tím jsou do určité míry řešeny utilitarismu adresované námitky, že po nás vyžaduje příliš mnoho.³³³ Příkladem takového konsekvencialismu může být třeba přístup, který formuluje v jednom ze svých textů Michael Slote. Podle tohoto autora je idea, že správnost jednání je dána výlučně jeho následky, oddělitelná od požadavku, že správné jednání je spo-

³²⁹ HOOKER, 2003, op. cit., s. 1.

³³⁰ Tamtéž, s. 2.

³³¹ Srovnej tamtéž, s. 56–57.

³³² Tamtéž, s. 43.

³³³ MULGAN, 2007, op. cit., s. 134.

jeno s těmi nejlepšími konsekvencemi.³³⁴ To, že hledáme pouze uspokojivé a nikoliv nejlepší řešení, lze podle něj stále považovat za racionální.³³⁵ Navíc takový přístup může generovat výsledky, které více ladí s našimi obvyklými morálními intuicemi.

Ačkoliv tedy utilitarismus představuje nejrozšířenější a nejpropracovanější variantu konsekvencialismu, je dobré nezapomínat na to, že v jeho rámci reprezentuje pouze určitou výseč. Vedle něj existuje řada dalších podobně zaměřených teorií, o jejichž silných stránkách a slabinách se i dnes vede živá diskuze.

2.5

Proč být utilitaristou?

Nyní bychom se měli na závěr alespoň velmi stručně zastavit u silných stránek utilitarismu. Tento směr má totiž vůči konkurenčním teoriím normativní etiky několik nesporných výhod. První z nich jsou jeho minimalistické předpoklady, které jsou obecně přijatelné a jen obtížně se rozporují. Druhou představují jeho až podivuhodně široké možnosti aplikace. Utilitarismus nám dává poměrně jednoduchou a jasnou proceduru, kterou můžeme použít pro řešení velmi rozsáhlé a různorodé skupiny problémů. Nakonec umožňuje i přesvědčivě zdůvodnit, proč máme považovat lidské bytosti, které postrádají racionální schopnosti a nemůže jim tedy být přisouzen status osob, jakož i zvířata, za morálně relevantní. Závěrečné řádky této kapitoly budou tedy věnovány objasnění uvedených výhod.

2.5.1

Výhoda první: minimalistické předpoklady

Jak bude ještě podrobněji objasněno v následující kapitole, jedním z kritérií pro hodnocení teorií normativní etiky je, zda vycházejí z atraktivních obecných přesvědčení o morálce.³³⁶ Předpokladům utilitarismu můžeme přisoudit nejen tento charakter, ale můžeme si všimnout i toho, jak malé množství jich má. Ne každý nutně vnímá takový minimalismus jako zásadní výhodu, avšak přinejmenším z hlediska Occamovy britvy dává smysl hod-

³³⁴ SLOTE, Michael and Philip PETTIT. Satisficing Consequentialism. *Proceedings of the Aristotelian Society*. 1984, vol. 58, s. 140.

³³⁵ Tamtéž, s. 143.

³³⁶ HOOKER, 2003, op. cit., s. 4.

notit jako lepší teorii, která dokáže dosáhnout stejných výsledků jako její alternativy, avšak s menším množstvím východisek. I k utilitarismu jinak kritický Ota Weinberger si všímá toho, že tato teorie nepracuje s náboženskými nebo metafyzickými předpoklady.³³⁷ Abychom mohli být utilitaristou, tak nemusíme akceptovat žádnou kontroverzní spekulativní metafyziku, ani ve světle současných vědeckých poznatků obtížně udržitelné koncepty, jakým je třeba svobodná vůle. Obejdeme se i bez odkazu k ideji boha. Naopak morální intuice, které stojí v pozadí nekonsekvencialistických teorií, často čelí ze strany současné morální psychologie výhradám, že jsou ve skutečnosti iracionální, manipulativní nebo je není možné generalizovat.³³⁸

Utilitarismus můžeme zároveň vnímat jako teorii, která je již ze své podstaty hluboce racionální. Nakonec jedna z hlavních ambic jeho zakladatelů spočívala ve vybudování vědeckého přístupu k morálce. Jak připustil i John Rawls, který se jinak stavěl vůči tomuto směru také poměrně rezervovaně: „*Je přirozené myslet si, že racionalita spočívá v maximalizaci něčeho a že v případě morálky to musí být maximalizace dobra. Vskutku, je lákavé předpokládat, že je samozřejmé, že věci mají být uspořádány tak, aby vedly k největšímu dobru.*“³³⁹

Minimalismus spojený s utilitarismem je nakonec i jeho výhodou v kontextu is-ought problému. Nabízí nám totiž jen několik málo normativních předpokladů, které lze považovat za samozřejmé. Jak ještě v této monografii dále ukáží, konkurenční přístupy nás naopak nutí přijmout mnohem větší množství východisek, jejichž samozřejmou platnost můžeme obvykle proklamovat s mnohem menší mírou věrohodnosti.

2.5.2

Výhoda druhá: široká aplikovatelnost a dobrá schopnost řešit morální konflikty

Dalším klíčovým kritériem pro hodnocení teorií normativní etiky je jejich aplikovatelnost v praxi. Tyto teorie by nám měly být schopny poskytovat návody pro řešení našich praktických problémů. I to je silná stránka utilitarismu. Navíc nám ve srovnání s deontologicky orientovanými přístupy dává

³³⁷ WEINBERGER, Ota. Teorie spravedlnosti, demokracie a právní politika. *Právník*. 1995, roč. 134, č. 6, s. 519.

³³⁸ K tomu srovnej FRIED, Barbara H. *Facing Up to Scarcity. The Logic and Limits of Nonconsequentialist Thought*. Oxford: Oxford University Press, 2020, s. x.

³³⁹ RAWLS, John. *A Theory of Justice*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 1999, s. 22.

i dobrý návod, jak řešit morální konflikty.³⁴⁰ Obojí úzce souvisí právě s tím, že nám poskytuje jasnou a jednoznačnou proceduru pro určení toho, co je správné nebo nesprávné.³⁴¹ Tato procedura je přitom poměrně snadno aplikovatelná v jakékoliv myslitelné situaci. Utilitarismus je nám tak schopen poskytnout řešení široké škály problémů, na které v našem světě narážíme. Různé přístupy deontologické etiky jsou ve srovnání s ním v tomto ohledu zřetelně úžeji zaměřené. Nabízí nám obvykle jen řešení určitých specifických problémů nebo jsou s nimi spojeny nejasnosti, jakým způsobem je máme v konkrétních situacích vůbec aplikovat. Výše uvedenou poznámkou ovšem nechci říct, že při uplatnění utilitaristické procedury nemůžeme narážet na různé těžkosti – může být například obtížné identifikovat všechny konsekvence určitého činu nebo odhadnout množství užítku s nimi spojené.³⁴² Tato procedura není jednoduchá v tom smyslu, že by bylo snadné ji korektně provést, poskytuje nám však jednoznačný a jasný návod, co máme dělat (resp. o co se máme snažit). Jinými slovy – v případě utilitarismu vždy víme, jakou cestou se máme vydat, abychom dospěli k cíli, i když cesta samotná může být obtížná. Naopak u řady deontologicky zaměřených přístupů nemáme vůbec tušení, kudy máme jít. Právě široká aplikovatelnost v kombinaci s minimem východisek se jeví jako nejsilnější výhoda této teorie.

2.5.3

Výhoda třetí: morální relevance všech lidských bytostí a zvířat

Jako silná stránka utilitarismu bývá některými autory nakonec vnímáno i to, že považuje zvířata za morálně relevantní. Weinberger se mýlí, když tvrdí, že tento směr zajímá co největší užitek co největšího počtu lidí³⁴³ – utilitaristé se totiž soustředí na užitek každé cítící bytosti, tedy i zvířete. Navíc je mu dokonce přisuzována stejná hodnota jako užítku kohokoliv jiného. V tomto smyslu nemá podle mého soudu tento směr problém zahrnout do svých úvah jak je, tak i lidské bytosti, které z různých důvodů (například

³⁴⁰ Srovnej GIBBARD, Allan. Utilitarianism and Human Rights. *Social Philosophy & Policy*. 1984, vol. 1, iss. 2, s. 100. SHAFER-LANDAU, 2012, op. cit., s. 126.

³⁴¹ BRANDT, 1992, op. cit., s. 113.

³⁴² Např. Bernard Williams má za to, že utilitarismus klade enormní nároky na množství empirických informací, s nimiž bychom měli při hledání odpovědi na otázku, co je správné, pracovat. K tomu viz SMART, WILLIAMS, 1998, op. cit., s. 137. K myšlence, že provést přesnou kalkulaci užítku je obtížné, dále viz i MULGAN, 2007, op. cit., s. 149.

³⁴³ WEINBERGER, 1995, op. cit., s. 519.

nedostatku racionality) nemohou být považovány za osoby. Podle Benjamina Gregga je to, že dnes rozpoznáváme všechny lidi coby příslušníky druhu *homo sapiens*, v rámci historie výjimečné.³⁴⁴ Zejména hédonistický utilitarismus právě tím, že spojuje morální relevanci se schopností pociťovat potěšení a utrpení, dostává do zorného pole morálky i všechny ty, kdo postrádají rozumové schopnosti, nebo kterým by mohly být snadno upřeny.

³⁴⁴ GREGG, Benjamin. *Human Rights as Social Construction*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012, s. 19.

3.

Námítky vůči utilitarismu a jejich řešení

Všechny teorie mají své kritiky a ani ty z oblasti normativní etiky nejsou v tomto směru výjimkou. Výhrady vůči nim však mají specifický charakter a zpravidla zpochybňují jejich vnitřní konzistenci a soulad s našimi klíčovými morálními intuicemi. V případě utilitarismu jsou zdrojem pochybností zejména silně kontraintuitivní aplikace, které jsou z něj občas vyvozovány.³⁴⁵ Řada námitek směřuje i vůči způsobu, jakým mají být jím navržené procedury pro hodnocení správnosti jednání aplikovány v praxi, resp. vůči tomu, zda jsou ve skutečném světě vůbec aplikovatelné. Cílem této kapitoly bude jednotlivé námítky představit a ukázat, proč nejsou v případě mnou obhajované verze tohoto přístupu relevantní. Součástí dalších řádek tudíž bude i představení této verze. Ta zohledňuje dlouhodobé konsekvence oproti snahám o lokální optimalizaci a zdůrazňuje zobecňující charakter této teorie, jakož i její ambici poskytovat nám návody nikoliv v modelových situacích, ale ve skutečném světě. Utilitarismus, o který mi v této práci jde, není žádnou naivní vírou v to, že jsme schopni naplánovat všechna naše rozhodnutí na základě nějakých jednoduchých kalkulací. Naopak je citlivým přístupem, který bere vážně epistemická a faktuální omezení, jež v našem velice složitém světě máme. Pokud bych ho měl specifikovat nějakým atributem – přikláněl bych se k označení pragmatický utilitarismus.

3.1

Problém správnosti teorií normativní etiky

Abychom správně pochopili výhrady směřované vůči utilitarismu, musíme se nejprve podrobněji zastavit u toho, z jakých pozic je vůbec možné přístupy tohoto druhu kritizovat. S jistou dávkou zjednodušení můžeme rozlišit dva typy teorií – deskriptivní a normativní.³⁴⁶ Zatímco správnost prvních z nich souvisí s tím, že adekvátně popisují (obvykle empirickou) realitu, k druhým takto přistupovat nelze, což platí i pro různé přístupy

³⁴⁵ PORTMORE, Douglas W. *Commonsense Consequentialism. Wherein Morality Meets Rationality*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2011, s. 3.

³⁴⁶ S tím srovnej např. rozlišení na deskriptivní a normativní právní teorie v publikaci WACKS, Raymond. *Understanding Jurisprudence. An Introduction to Legal Theory*. Oxford: Oxford University Press, 2012, s. 5.

normativní etiky. Z toho, že se někdo určitým způsobem chová, nemůžeme totiž dovozovat, že je takovému chování správné. Například z faktu, že mnozí lidé kradou, nelze činit závěr, že je v pořádku krást. Dokonce ani to, že člověk akceptuje nějakou normu jako morálně správnou, ještě neznamená, že taková opravdu je. Jestliže třeba nacisté akceptovali jako morální vyhlašování Židů, je zjevné, že to samo o sobě nemá žádnou vypovídací hodnotu o charakteru takového činu. Lidé, dokonce i jejich drtivá většina, se ve svých závěrech o tom, co je morální, mohou mýlit. Na jakém základě tedy můžeme říct, že je nějaká teorie normativní etiky, například utilitarismus, věrohodná nebo ne, když se nemůže opřít o soulad s empirickou realitou?³⁴⁷ Na tuto otázku podávají různí autoři odlišné odpovědi, mezi nimiž však zpravidla existuje velmi významný průnik.

Když o problému, jak máme hodnotit etické teorie, uvažuje Brad Hooker, uvádí celkem pět kritérií, která bychom při tom měli zohledňovat.³⁴⁸ O prvních dvou z nich můžeme říci, že jsou v současné etice obecně přijímána. Další tři již u jiných filozofů vyvolávají kontroverze a nejsou předmětem stejně jednoznačné shody. Jako první kritérium Hooker zmiňuje, že „*Etická teorie musí vycházet z atraktivních obecných přesvědčení o morálce.*“³⁴⁹ Tím v zásadě připouští, že jejím východiskem musí být určité intuice, resp. předpoklady, které přijímáme jako samozřejmé. Důležité ovšem je, že ne všechny předpoklady jsou si v tomto směru rovnocenné: některé jsou atraktivnější než jiné, vůči jednomu lze jen těžko něco namítat, zatímco druhé naopak mohou být vysoce kontroverzní. Rozhodně se tedy nejedná o soubor našich často vzájemně rozporných intuicí o tom, co je správné v konkrétních případech, ale spíše o elementární východiska spojená se samotnou povahou morálky, jakým je třeba to, že máme prosazovat něco, co je dobré. Podle dalšího kritéria musí být etická teorie vnitřně konzistentní. Ani tento požadavek není nijak překvapivý, protože jeho odmítnutí by znamenalo chaos a libovůli při její konstrukci. Hooker však uvádí ještě tři další kritéria, která již vzbuzují určité pochybnosti. Etická teorie podle něj musí být koherentní i s našimi pečlivě uváženými morálními přesvědčeními. Měla by také identifikovat

³⁴⁷ Snaha podat důkaz, že utilitarismus představuje správnou teorii, má mezi jeho příznivci dlouhou historii. Jako první se o to snažil již John Stuart Mill. K tomu viz např. MILL, John Stuart. *Utilitarianism*. Auckland: The Floating Press, 2009, s. 63 a násl. MULGAN, Tim. *Understanding Utilitarianism*. Stocksfield: Acumen, 2007, s. 20–22.

³⁴⁸ HOOKER, Brad. *Ideal Code, Real World: A Rule-Consequentialist Theory of Morality*. Oxford: Oxford University Press, 2003, s. 4.

³⁴⁹ Tamtéž.

základní princip, který „za a) vysvětlí, proč jsou naše konkrétněji zaměřená morální přesvědčení správná, a za b) ospravedlní je z nestranného úhlu pohledu“.³⁵⁰ A nakonec nám musí pomáhat také při vypořádávání se s morálními otázkami, na které nejsme schopni dát jednoznačné odpovědi.³⁵¹ Hooker tak od etické teorie očekává, že bude korespondovat i s určitým nejvíce promyšleným jádrem naší morálky a zároveň nám bude poskytovat morální kompas v oblastech, kde si nejsme zcela jisti, co je správné. Tím je v zásadě zdůrazněn praktický rozměr takové teorie – měla by být v našem světě aplikovatelná a pomáhat nám při řešení problémů, kterým v něm čelíme. Ne každý ovšem s tímto pohledem musí souhlasit. Při nesouladu mezi morálními normami, které etická teorie produkuje, a našimi uváženými morálními přesvědčeními, můžeme reagovat nejen tak, že se jedná o chybu takové teorie, ale je možné vyžadovat i korekce našich přesvědčení, u nichž ostatně nemusí být zdaleka vyloučeno, že jde jen o předsudky, které se zformovaly pod tlakem nahodilých historických okolností.

Podobný, leč mírně odlišný soubor kritérií, nám poskytuje Richard Brandt, když konstatuje, že akceptovatelná etická teorie nesmí obsahovat nesrozumitelné koncepty, nesmí být vnitřně inkonzistentní, stejně jako nesmí být v rozporu se známými fakty. K těmto negativně formulovaným požadavkům pak ještě dodává, že z ní musíme být schopni odvozovat implikace pro naše jednání, a to takové, které by byli lidé s dostatkem zkušeností a rozvinutými intelektuálními schopnostmi ochotni akceptovat.³⁵² Můžeme tedy konstatovat, že jím vyžadovaná kritéria jsou o něco mírnější než v Hookerově případě, ale mají určité společné jádro.

Jak bylo již výše naznačeno, o relevanci jednotlivých požadavků, které na teorie normativní etiky klademe, by se dala vést dlouhá debata. Pro naše další úvahy však budou klíčové jen dva z nich. Bude jím soulad této teorie s obecně přijímanými morálními přesvědčeními a její aplikovatelnost v praxi, protože právě s nimi souvisí i většina námitek směřovaných vůči utilitarismu. To, že teorie normativní etiky má být v praxi použitelná, lze jen sotva odmítnout, jelikož něco takového má být ostatně jejím hlavním úkolem – neaplikovatelný přístup by zcela postrádal smysl. Kontroverze se

³⁵⁰ Tamtéž.

³⁵¹ Tamtéž.

³⁵² BRANDT, Richard B. *Morality, Utilitarianism, and Rights*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992, s. 112–113.

naopak mohou pojit s požadavkem na soulad s určitým typem morálních intuicí. Proto se u něj nyní zastavíme podrobněji.

Musíme především rozlišit intuice dvojího typu – jedny, které představují základní východiska morální teorie, a druhé, jež se vztahují k tomu, co považujeme za správné v různých konkrétněji zaměřených situacích. Je nutné zdůraznit, že když chceme konstruovat teorii normativní etiky, musíme v zásadě vždy vycházet z nějakého prvku (nebo více prvků), který intuitivně považujeme za správný, resp. jehož správnost se nám zdá být samozřejmá. Nic lepšího totiž po ruce nemáme. Pokusy založit etiku na konceptuálních pravdách nebo odkazu na určitou fakticitu se dle mého soudu ukázaly jako nevěrohodné. Buď nám nejsou schopny generovat dostatečně určitá vodítka pro naše jednání, nebo pracují se skrytými normativními premisami. Každá normativní teorie musí mít nějaké předpoklady tohoto typu. Důležité přitom je, že ne všechny jsou v tomto směru rovnocenné. Jak uvádí již výše citovaný Hooker, snažíme se sladit naše různá morální přesvědčení takovým způsobem, aby jejich výsledkem byl koherentní soubor. Jako základní východisko etické teorie by nám však měla sloužit jen taková z nich, která jsou atraktivní sama o sobě, tedy nezávisle na tom, jak zapadají mezi ostatní.³⁵³ Například v případě utilitarismu je jedním z takových prvků idea, že bychom měli maximalizovat to, co je dobré.³⁵⁴ V případě hédonismu ji představuje to, že potěšení má pozitivní hodnotu. Takové teze se jen obtížně odmítají a jen sotva by se dal najít někdo, kdo by je alespoň implicitně nepřijímal. Kritizovány budou spíše v tom smyslu, že samotné ke konstrukci věrohodné etické teorie nestačí, že je třeba do nich začlenit ještě další prvky (například vedle potěšení zohledňovat i autonomii coby bytostnou hodnotu). Minimálně je však možno vyžadovat, že plausibilní teorie normativní etiky by měla nejen stát na takových neochvějných pilířích, ale ani by neměla být s jinými požadavky jejich typu v ostrém rozporu.

Hlavní námitky vůči utilitarismu však nesměřují vůči jeho výše rozebraným intuitivně přijímaným předpokladům, ale spíše vůči některým závěrům v konkrétních případech, které jsou mu přisuzovány, a jeví se být v rozporu s tím, co je v nich obecně vnímáno jako správné řešení. Proti takovému našim morálním intuicím lze samozřejmě vznést výhradu, že jsou jen produktem evoluce, případně nahodilostí historického vývoje, a proto

³⁵³ HOOKER, 2003, op. cit., s. 13.

³⁵⁴ K tomu srovnej např. MULGAN, Tim. *The Demands of Consequentialism*. Oxford: Clarendon Press, 2001, s. 14.

se na ně nemůžeme stoprocentně spoléhat.³⁵⁵ V zásadě zde vždy zůstává otevřená otázka, jestli se máme raději vzdát některých ze svých morálních přesvědčení ve prospěch závěrů určité normativní teorie, nebo naopak tuto teorii korigovat, abychom si takové kolidující přesvědčení uchovali. Utilitarista si může myslet i to první. Jako alternativní řešení se zde nabízí usilovat o dosažení reflektované rovnováhy.³⁵⁶ Nejde tedy o to se zcela vzdát svých morálních přesvědčení, nebo odmítnout závěry vyplývající z dané teorie, ale prostřednictvím určitých korekcí na obou stranách dospět k optimálnímu stavu, kdy se obojí dostane do rovnováhy. Takový postup se mi osobně jeví při konstrukci etických teorií jako poměrně přijatelný, jakkoliv nezastírám, že ne všichni ho musí sdílet. Podstatné je, že možné reakce na tradiční námitky vůči utilitarismu, které budu v této kapitole dále uvádět, si uchovávají svou relevanci i tehdy, pokud někdo uplatňování metody reflektované rovnováhy při konstrukci etické teorie odmítá. Za ještě zásadnější ale považuji to, že i pokud přistoupíme na pravidla hry méně výhodná pro utilitarismus a budeme brát soulad s našimi pečlivě uváženými morálními přesvědčeními v konkrétních případech jako nutnou podmínku věrohodnosti teorie normativní etiky, tak korektní aplikace mnou preferované varianty tohoto směru s nimi nejsou ve skutečném rozporu.

3.2

Pragmatický utilitarismus jako teorie ultimálního ospravedlnění

Již z předchozí kapitoly si čtenář mohl utvořit dojem, že utilitarismus má mnoho variant, mezi nimiž existují i významné odlišnosti. Jistě není překvapivé, že tyto varianty mohou vykazovat velké rozdíly i ve své schopnosti vypořádat se s tradičními námitkami, které jsou tomuto směru adresovány.³⁵⁷ Proto je třeba zastavit se u toho, jaká z těchto variant bude v této knize dále obhajována.

³⁵⁵ MULGAN, 2007, op. cit., s. 101.

³⁵⁶ Tuto v současné etice a politické filozofii vlivnou ideu můžeme připisat Johnu Rawlsovi. Viz RAWLS, John. *A Theory of Justice*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 1999, s. 18, 42.

³⁵⁷ Velmi názorně je to podle mého soudu vidět na tom, když si srovnáme utilitarismus činů a utilitarismus pravidel. Většina námitek byla formulována proti prvnímu z nich, zatímco ten druhý bývá vůči nim obvykle imunní.

Prvním z jejich důležitých rysů, který je však podle mého soudu charakteristický i pro veškerý utilitarismus, pokud má být chápáný opravdu správně, je důraz na maximalizaci užitku v dlouhodobé a celkové perspektivě. Všechnen užitek má totiž podle této teorie stejnou váhu,³⁵⁸ a neměl by tedy být z našich úvah vyloučen jen proto, že nebyl vyprodukován dnes, ale až zítra, nikoliv u nás, nýbrž u našich sousedů. Jinými slovy – je třeba dávat pozor, zda se při provádění utilitaristických kalkulací neomezujeme pouze na hledání určitého lokálního optima (právě na úkor dlouhodobých a celkových dopadů). Samozřejmě může být obtížné zohlednit všechny relevantní faktory. Pokud však můžeme v určitých případech poukázat na to, že některé z nich jsou opomenuty a zjevně není brán ohled na širší časovou a geografickou perspektivu, pak je zjevné, že kalkulace v nich je nedůsledná a měla by být zkorigována. Protipříklad vůči utilitarismu, který ignoruje některé důležité faktory zahrnované příznivci tohoto směru do svých výpočtů, je nutné brát jako irelevantní.

Další klíčová charakteristika mnou preferovaného pojetí utilitarismu souvisí s komplexní povahou světa, v němž žijeme. Ta nás vede k tomu pojmát jej z hlediska jeho aplikace jako zobecňující, nikoliv jako konkretizující teorii.³⁵⁹ Tím nemá být popřeno, že utilitarismus konstruuje jednu obecnou proceduru pro vyhodnocení morální správnosti, která má být aplikována na konkrétní situace. Zobecňující je pouze v tom smyslu, že kvůli komplexní povaze našeho světa bere vážně naše pečlivě uvážená morální přesvědčení a snaží se pro ně najít justifikaci na bázi principu užitku. Náš svět je příliš složitý, provázaný a nepřehledný na to, abychom mohli tato přesvědčení ignorovat a všechna je najednou coby jednotný systém odvodit bezprostředně z principu užitku. S takovým úsilím by nejen byly spojeny nepředstavitelné náklady, ale bylo by i prakticky neuskutečnitelné. Utilitarismus, jak jej chápu, se tedy neizoluje od naší morální praxe a nesnaží se o konstrukci nějakého systému morálních norem, který je na ní zcela nezávislý. Naopak si tuto praxi bere jako východisko a koriguje ji jen tehdy, pokud je i s přihlédnutím k našim epistemickým omezením neobhájitelná. Utilitarismus nám má sloužit k opatrnému precizování morálních přesvědčení, které již

³⁵⁸ Srovnej SHAFER-LANDAU, Russ. *The Fundamentals of Ethics*. New York, Oxford: Oxford University Press, 2012, s. 124–125.

³⁵⁹ Podobně, jak o něm uvažoval Frederick Rosen v kontextu problému trestání nevinných. K tomu viz ROSEN, Frederick. *Utilitarianism and the Punishment of the Innocent: The Origins of a False Doctrine*. *Utilitas*. 1997, vol. 9, iss. 1, s. 26, 32.

máme, nikoliv v konstrukci na nich nezávislého systému, který je má jako kompaktní celek nahradit.

Spolu s tím je třeba brát vážně i to, že je naprosto neefektivní provádět v každodenním životě kalkulace pro všechny jednotlivé případy. Je pochopitelné, že velká část našich morálních rozhodnutí se bude opírat o aplikaci různých obecných morálních principů a pravidel, nikoliv o přímé propočítání užitku. Veškerá naše morální praxe by však v poslední instanci měla být s principem užitku v souladu. Tedy například ony morální normy, jež budou její významnou část ovládat, by jej měly nakonec maximalizovat. V tomto smyslu označuji mnou preferovanou variantu tohoto směru za teorii ultimálního ospravedlnění.³⁶⁰ Nerad bych ji klasifikoval v rámci kategorií utilitarismu činů a pravidel, protože se mi toto rozlišení jeví spíše jako iluzorní,³⁶¹ a jakkoliv mám za to, že právě princip užitku vyžaduje, aby se největší část našich rozhodnutí řídila aplikací určitého souboru obecných principů, nejsem si zcela jistý tím, že by to mělo platit o úplně celé naší praxi.

Vedle našich epistemických omezení nakonec musí utilitarismus zohledňovat i různé faktické limity, které souvisí například s psychologickými charakteristikami lidí. Někdy nás může naše psychologické nastavení natolik determinovat, že nám určité možnosti jednání blokuje, nebo se průlom takového nastavení poji s extrémně vysokými náklady. I ty je třeba v rámci utilitaristické kalkulace zahrnout. Utilitaristé nevytváří nějakou idealizovanou od reality odstříženou představu aktéra. Naopak do svých kalkulací promítají to, jací lidé opravdu jsou. Jejich teorie musí nutně brát v potaz faktickou povahu nejen jich, ale i světa, v němž žijí.³⁶²

Čím se tedy liší mnou preferovaná varianta utilitarismu od jeho ostatních verzí představených v této knize? Vedle již naznačeného vztahu k utilitarismu pravidel a činů mám za to, že v zásadě koresponduje s hlavními

³⁶⁰ Přibližují se tím některým myšlenkám Williama J. Talbotta. Tento autor rozlišuje konsekvenencialismus základní úrovně a konsekvenencialismus metaúrovně, přičemž první z nich považuje za zdiskreditovaný a hlásí k druhému uvedenému. Srovnej TALBOTT, William J. *Human Rights and Human Well-Being*. New York: Oxford University Press, 2010, s. 8. Problémem takovéto ultimální teorie může být to, že se bude jen omezeným způsobem uplatňovat v naší morální praxi. Nemělo by nás spíše zajímat, jak se mají korektně aplikovat procedury pro naše morální rozhodování v konkrétních případech?

³⁶¹ K tomu viz kapitola 2.3.2 Utilitarismus činů a pravidel.

³⁶² Ve smyslu terminologie, kterou do naší právní vědy vnesl Tomáš Gábriš, můžeme utilitarismus označit nejen za normativní, ale možná ještě více za preskriptivní přístup. K tomu srovnej např. GÁBRIŠ, Tomáš. Právní realismus. Závěr. In: SOBEK, Tomáš; HAPLA, Martin a KOLEKTIV. *Filosofie práva*. Brno: Nugis Finem Publishing, 2020, s. 148-149.

východisky klasického utilitarismu. Jen explicitně více zdůrazňuje, že máme uvažovat v dlouhodobé a celkové perspektivě, že máme brát v potaz naše značné faktuální i epistemické limity. Tím se v praxi sblíží s pragmatismem. Způsob uvažování, který nám nabízí, není striktně svázán s jednou koncepcí užítu, a tedy ani s hédonistickým nebo preferenčním utilitarismem. Podle mého soudu dokáže pracovat s užítkem pojatým jako potěšení stejně jako s tím, který je koncipován jako splněná preference. Osobně se sice přikláním spíše k hédonismu než preferencialismu coby komponentě této teorie normativní etiky, ale nejedná se zde podle mého soudu o úplně nutné spojení.

Souhrnně řečeno, utilitarismus si nepředstavuji jako naivní přístup, který by věřil tomu, že můžeme naši morální praxi určovat prostřednictvím nějakých jednoduchých výpočtů, jejichž výsledky se přitom opakovaně dostávají do ostrého rozporu s našimi pečlivě uváženými morálními přesvědčeními. Naopak jej vidím jako teorii, která velmi vážně bere v úvahu naše epistemické a faktuální limity.³⁶³ Je si vědoma omezených možností našich kalkulací,

³⁶³ V posudku na rukopis této monografie mi Marek Káčer adresoval výhradu, že utilitarismus konstruuji jako teorii reflektující reálné faktické poměry, ale přitom neberu dostatečně v úvahu, že člověk při koncipování toho, co mu přináší potěšení, nebo při formulaci svých vlastních preferencí podléhá kognitivním i různým dalším druhům zkreslení. Tuto svou námitku pak ilustruje několika příklady. To, aby policie mohla při výsleších používat mučení, podle něj určitě nebude dlouhodobou preferencí rozumného jedince, ale může to být preferencí řady skutečných lidí, kteří mají za to, že se do pozice vyslýchaného člověka nikdy nedostanou. Podobně bude preferencí rozumného člověka zákaz útočné války, ale už nemusí být preferencí současného průměrného Rusa. Pokud chci tedy podle Káčera justifikovat lidská práva prostřednictvím utilitarismu, pak musím přistoupit na řadu idealizací týkajících se potěšení a preferencí, nemohu však pracovat s potěšením a preference-mi skutečnými.

Mám za to, že můj přístup (a ani utilitarismus obecně) uvedenými problémy netrpí. Pokud ztotožňuji užitek s potěšením, tak je třeba zdůraznit, že mne zajímá jeho celkové množství ve světě v dlouhodobé perspektivě, a nikoliv pouze to, zda převládá u současných aktérů. Je přitom velmi pravděpodobné, že k němu spíše přispěje dlouhodobý zákaz používání mučení při výsleších a zákaz útočné války než odlišné politiky. To, v čem stávající aktéři spatřují své potěšení, je přitom irelevantní, neboť důležité je, co jej dlouhodobě opravdu maximalizuje. Nejedná se zde přitom o žádné idealizace, ale o odhad skutečných důsledků v globální a dlouhodobé perspektivě. Samozřejmě lze připustit, že se v takových odhadech můžeme mýlit, protože různým zkreslením do jisté míry opravdu podléháme. Takový problém však není otázkou idealizace, ale zvážení míry našich schopností provádět kalkulace tohoto typu. Domnívám se, že bychom museli být extrémními pesimisty, pokud bychom akceptovali závěr, že toho vůbec nejsme schopni. Ostatně, pokud by taková teze platila, nebylo by v našich možnostech ji vůbec ověřit. Naopak předpoklad, že danou schopnost máme a navzdory dílčím pochybením ji dokážeme rozvíjet a postupně zlepšovat, působí

jakož i rizika, že je nebudeme schopni provádět adekvátním způsobem. Právě důraz na dlouhodobou a globální perspektivu, v níž má být užitek maximalizován, a na opatrnost a pečlivost při jeho propočítávání, se mi jeví jako její klíčové prvky. Nezas­tírám, že těmito úpravami se v některých ohledech přibližuje etice pragmatismu, jak ji konstruovali někteří američtí filozofové.³⁶⁴ Nevidím v tom ovšem žádný rozpor. Oba směry mají nakonec společné to hlavní – své konsekvencialistické zaměření i důraz na dobrý život pro cítící bytosti. Mnou obhajovanou verzi utilitarismu bych se z těchto důvodů odvážil doplnit o atribut „pragmatický“.

3.3

Vztah utilitarismu a námitek vůči welfarismu

Nyní již můžeme přejít k rozboru jednotlivých námitek. Jak už bylo v této práci opakovaně uvedeno, jednou z klíčových tezí utilitarismu je, že máme maximalizovat užitek. Odpovědi na otázku, co přesně jím je, nám poskytují různé teorie dobrého života, jako třeba hédonismus nebo preferencialismus (teorie splnění touhy). Vůči nim lze samozřejmě mít různé výhrady, kte-

mnohem realističtější. Pokud je výhrada míněna takto, tak se v zásadě jedná o určitou variantu námítky, zda je vůbec možno spočítat užitek, kterou podrobněji řeším v části 3.10. Je vůbec možné spočítat užitek?

Obtížnější je reagovat na námítky Marka Káčera, pokud přistoupíme na pojetí užítka jako splněné preference. Ostatně i proto zřejmě formuloval své konkrétní příklady v kontextu tohoto přístupu. I zde je ovšem třeba vyjít z toho, že utilitarismu nejde o pouhé splnění aktuálních preferencí aktérů, ale o mnohem širěji koncipovaný cíl – usiluje o svět, ve kterém by bylo co největší množství preferencí splněno. Je přitom zřejmé, že i pokud by většina současných Rusů měla preferenci vést útočnou válku, tak se musí nutně dostávat do konfliktu s preferencí mnoha lidí z celého světa, kteří ji odmítají. Stejně tak vede k omezení řady jiných preferencí (dokonce i samotných Rusů), s nimiž je z krátkodobého i dlouhodobého hlediska neslučitelná. Problém nerozumných preferencí spočívá tedy obecně v tom, že se často dostávají do konfliktu s jinými preferencemi a prostor pro jejich naplňování nakonec v delší časové perspektivě zřetelně zužují, než aby ho rozšiřovaly. Proto je vhodné jednat způsobem, který bude nerozumné preference potlačovat. K tomuto závěru opět můžeme dojít, aniž bychom vyžadovali nějakou idealizaci. Pouze se snažíme vyvarovat položení důrazu na nějaké lokální optimum. Stále započítáváme preference, které mají neidealizovaní aktéři, ale zohledňujeme přitom důsledně všechny (tedy i preference těch aktérů, kteří jsou vzdáleni geograficky a časově).

³⁶⁴ Ke společným rysům (ale i odlišnostem) utilitarismu a meliorismu – etické teorii klíčového reprezentanta amerického pragmatismu Williama Jamese viz TALISSE, Robert B. and Scott F. AIKIN. *Pragmatism. A Guide for the Perplexed*. London, New York: Continuum International Publishing Group, 2008, s. 112–114.

ré byly naznačeny již v kapitole 2.3.1 věnované představení hédonistického a preferenčního utilitarismu. Je proto přirozené položit si otázku, nakolik mohou být relevantní i pro samotný utilitarismus, který nutně musí zaujmout určitý postoj k tomu, co přesně se má maximalizovat, a spolu s tím i zpravidla odkázat k nějaké welfaristické teorii, nebo alespoň k určitému bytostnému dobru.

David Černý, který taktéž přejímá vymezení utilitarismu jako spojení konsekvencialismu a welfarismu, v souvislosti s právě nastolenou otázkou uvádí, že pokud se podaří zpochybnit jednu z těchto dvou složek, bude tím úspěšně zpochybněna i tato teorie normativní etiky jako taková.³⁶⁵ Ve své práci³⁶⁶ pak rozebírá zejména různé výhrady vůči hédonismu s tím, že má za to, že pokud je jimi tato teorie dobrého života problematizována, pak je rozporován i hédonistický utilitarismus jako takový.

Domnívám se, že právě popsany přístup v této věci není správný. Černý bez jakéhokoliv dalšího vysvětlení předpokládá, že vyvrácení určité teorie dobrého života musí nutně vést k vyvrácení teorie normativní etiky, jež s ní pracuje. Tento předpoklad dává dobrý smysl opravdu jen na první pohled. Především je třeba se zamýšlet nad povahou a funkcí obou druhů teorií, která je velmi odlišná. Zatímco první z nich se nám snaží poskytnout odpověď na to, co je dobrý život, druhá řeší problém, co (zejména jaké jednání) je správné. Jejich relevanci sice v obou případech můžeme testovat konfrontací jejich závěrů s našimi pečlivě uváženými přesvědčeními,³⁶⁷ jedná se však o závěry různého druhu, jakož i o přesvědčení vztahující se k odlišným věcem. Proč by měl neúspěch nějaké teorie dobrého života při konfrontaci s určitým typem našich intuicí o tom, jaký život je dobrý, nutně vést k odmítnutí s ní pracující teorie normativní etiky, jejíž závěry ale srovnáním s našimi intuicemi o správnosti určitého jednání bez problémů prošly?

Vezmeme v úvahu třeba klasickou námitku proti hédonismu označovanou jako problém falešného štěstí. Žena je šťastná, protože si myslí, že je jí její manžel věrný. Ten ji ale ve skutečnosti podvádí. Z hlediska teorie dobrého života je nepochybné, že život této ženy je naplněn potěšením, proto by měl být z pohledu hédonismu hodnocen jako dobrý. Tento závěr však silně odporuje našim přesvědčením. Mnoho lidí by i po důkladném zvážení všech

³⁶⁵ ČERNÝ, David. *Eutanázie a dobrý život*. Praha: Ústav státu a práva AV ČR, 2021, s. 23, 164.

³⁶⁶ Viz tamtéž, s. 163 a následující.

³⁶⁷ Ačkoliv ne každý by s relevancí takové metody musel souhlasit (viz kapitola 3.1 Problém správnosti teorií normativní etiky).

argumentů a aspektů dané situace řeklo, že žena z našeho příkladu nevede dobrý život. Z hlediska teorie normativní etiky však můžeme učinit závěr, že manželovo jednání bylo nesprávné, který jistě bude v souladu s pečlivě zváženými morálními intuicemi většiny z nás. Při provádění utilitaristické kalkulace se totiž nesmíme omezit pouze na výsledky dosažené v omezeném lokálním rámci (tj. žena i její manžel prožívají potěšení). Musíme započítat také riziko, že se žena o manželově podvádění dozví a všechny potenciální negativní důsledky s tím spojené. Dále je třeba vzít v potaz i možnost případných výčitek svědomí na straně jejího manžela a další potenciální negativní dopady na třetí osoby. Jaký vliv má třeba uvedené manželovo chování na jeho milenkou? Nebylo by nakonec z hlediska produkce potěšení lepší, pokud by různí aktéři tohoto případu vstoupili do jiného typu vztahů? Nenabízí se nám vůči uvedené situaci i jiná, která by byla spojena s mnohem menšími riziky a spíše maximalizovala užitek? Nakonec musíme i vzít v úvahu dopady na celou společnost, které by byly spojeny s připuštěním toho, že by akceptovala správnost závěru, že je možno podvádět ostatní, pokud jsme přesvědčeni, že to nezjistí. Je tedy mnoho faktorů, které zůstávají opomenuty, pokud se snažíme utilitarismu v této situaci přisoudit závěr, že je správné, aby zmíněný muž podváděl svoji manželku. Je důležité si uvědomit, že teorie, která přijímá předpoklady typu, že se nikdo o určité věci nikdy nedozví, že nějakým jednáním budou zasaženi výlučně vyjmenovaní aktéři a již nikdo další, ignoruje to, jak reálný svět funguje a jaká epistemická omezení v něm máme. Lidé nejsou izolované ostrovy a nežijí v absolutní jistotě. Pokud budeme stát před různými alternativami a zvažovat, kterou z nich si máme zvolit, vždy budeme muset brát v potaz různé pravděpodobnosti, rizika i dlouhodobé dopady na třetí osoby. Hédonistický utilitarismus tedy v uvedeném příkladu nemusí nutně produkovat závěr, že manžel má svou ženu podvádět. Pokud to tak je, proč by případný neúspěch hédonismu jako teorie dobrého života měl být pro něj fatální? Právě tím, že utilitarismus představuje syntézu více prvků, si dokáže poradit i s některými námitkami, které by tyto prvky coby izolované jednotky mohly zpochybňovat.

Černého pojetí vztahu mezi hédonistickým utilitarismem a hédonismem ovšem můžeme zpochybňovat i jiným způsobem. Lze uvažovat také o tom, nakolik potřebuje utilitarismus do sebe zahrnout nějakou komplexní teorii dobrého života, nebo zda si pouze vystačí s tezí, že něco (např. potěšení) představuje bytostné dobro. Jistě si můžeme představit, že někdo bude sice akceptovat, že potěšení je bytostným dobrem, ale bude odmítat, že lze dobrý charakter života hodnotit čistě na základě prostého součtu toho, kolik potě-

šení obsahoval. V této souvislosti si povšimněme toho, že takové hodnocení dává ostatně smysl jen tehdy, pokud je činěno z prudenciální roviny. Osobní perspektiva aktéra ovšem poskytuje třeba právě pro koncept falešného štěstí jen minimální prostor: Buď si myslím, že je mi manželka věrná, a jsem proto šťastný, nebo mám za to, že je mi nevěrná, a jsem proto nešťastný. Jiná úvaha je z takové perspektivy jen těžko možná. Problém falešného štěstí je v ní neartikulovatelný.³⁶⁸ Pokud k ní naopak přistupuji z pozice vnějšího pozorovatele, není již tak automatické, že při svém hodnocení beru v úvahu jen celkovou sumu potěšení toho, o jehož život jde. Proč bych jej například nemohl hodnotit z širšího hlediska, u nějž mne zajímá, nakolik tento život maximalizoval celkový užitek všech a nikoliv pouze osobní užitek? David Černý uvažuje o hédonistickém utilitarismu jako o spojení konsekvencialismu a hédonismu. Stojí ovšem za zmínku, že právě z hlediska této konkrétní teorie normativní etiky by i život zcela prostý potěšení mohl být hodnocen jako dobrý. Představme si například geniálního vědce, jehož rozvoj jeho duševních schopností sice nečinil šťastným, ale zato vedl k vývoji léků, které eliminovaly utrpení milionů jiných lidí. Na tomto příkladu je jasně vidět, že vazba mezi hédonismem a hédonistickým utilitarismem není zdaleka tak přímočará a jednoduchá, aby se vyvrácením první zmíněné teorie automaticky považovala za zpochybněnou i ta druhá. Jedná se o dva přístupy odlišného druhu, které nakonec mohou mít i velmi odlišný pohled na to, jaký život bychom měli žít. Jeden se pohybuje v prudenciální rovině, druhý v morální.

3.4

Problém oddělenosti osob a námitka integrity

Utilitarismus má samozřejmě jako každá teorie své silnější a slabší stránky. Asi nejznámější námitka vůči němu spočívá v tom, že nerespektuje oddělenost osob³⁶⁹ – jinými slovy, že požaduje po aktérovi, aby ignoroval „*fakt, že jeho život je oddělen od života ostatních*“.³⁷⁰ Podle Tima Mulgana s tímto problémem úzce souvisí to, že utilitarismus na nás coby morální aktéry ně-

³⁶⁸ Touto úvahou nemá být popřeno, že aktér může být šťastný, nebo nešťastný v různé míře. Potěšení i utrpení samozřejmě mohou mít různou intenzitu (jakož i další vlastnosti) a jsou tedy graduální. Podstatné pouze je, že z osobní perspektivy aktéra mohou odlišit pouze různé varianty těchto dvou stavů, zatímco pro falešné štěstí v ní není prostor.

³⁶⁹ MULGAN, 2007, op. cit., s. 97–98.

³⁷⁰ MULGAN, 2001, op. cit., s. 17.

kdy klade přemrštěné požadavky – například vzdát se významné části svých příjmů ve prospěch hladovějících lidí ze zemí třetího světa. Užitek mnoha lidí spojený s tím, že již nemusí zemřít hlady, totiž jistě převyšuje užitek člověka, který si musí odříct různé vymoženosti západní civilizace. Je přitom v nenaplnění takového požadavku opravdu něco nemorálního? Kritici utilitarismu tvrdí, že tento směr ani nedokáže postihnout jeho problematičnost, protože postrádá adekvátní teorii lidské povahy. Mulganovými slovy: „*Klade na morální aktéry nerozumné požadavky jednoduše z toho důvodu, že nerozumí tomu, jací morální aktéři vlastně jsou*“.³⁷¹

Je třeba uvést, že námitku oddělenosti osob jako první adresoval utilitarismus ve svém díle Teorie spravedlnosti John Rawls.³⁷² Vymezoval se jí především vůči jeho klasické formě tak, jak ji formuloval Henry Sidgwick.³⁷³ Ta podle Rawlse nebere v úvahu existenci oddělených osob, ale naopak přistupuje ke společnosti jako by představovala osobu jednu, resp. nestranného a soucitného pozorovatele.³⁷⁴ Utilitarismus tak podle něj činí z principu racionální volby pro aktéra princip společenské volby³⁷⁵ a zaměňuje nestrannost za neosobnost.³⁷⁶

Do souvislosti s tímto problémem můžeme dát rovněž námitku integrity, kterou formuloval Bernard Williams. Jak uvádí Tim Mulgan, jedná se přímo o dvě strany jedné mince, protože chceme-li vidět svůj život jako integrovaný celek, musíme jej zároveň vnímat jako něco, co je odděleno od životů ostatních.³⁷⁷ Tím, že máme svému vlastnímu užtku přikládat stejnou váhu jako užtku kohokoliv jiného, podkopáváme podle Williamse integritu svého života. Aktér, který se na něj dívá z vnější neosobní perspektivy, jej totiž jen těžko může plně rozvinout.³⁷⁸ Resp. abychom mohli svůj život plně prožít, musíme k němu mít onen specifický vztah.

Způsobů, jak může utilitarismus na uvedené výhrady reagovat, je několik. První z nich spočívá v tom, že tento směr přijímá důraz na integritu života aktéra a jeho oddělenost od ostatních jako užitečné konstrukty. Jinými slovy lidé budou nejlépe maximalizovat užitek, pokud budou přistupovat ke

³⁷¹ Tamtéž, s. 18.

³⁷² K tomu viz zejména RAWLS, 1999, op. cit., s. 24 an, 160–168.

³⁷³ Srovnej tamtéž, s. 20.

³⁷⁴ Tamtéž, s. 24.

³⁷⁵ Tamtéž, s. 25, 163.

³⁷⁶ Tamtéž, s. 166.

³⁷⁷ MULGAN, 2007, op. cit., s. 99.

³⁷⁸ Srovnej MULGAN, 2001, op. cit., s. 15. MULGAN, 2007, op. cit., s. 98–99.

svým životům jako k integrovaným celkům, zatímco snaha nahlížet na ně v každodenním životě z neosobní perspektivy by vedla k fatálním následkům. Ta dává smysl při konstrukci společné veřejné politiky, případně může sloužit i k určité konfrontaci s našimi morálními intuicemi a jejich postupné citlivé korekci. Není však nutné vzdát se sebe sama. Další otázkou je, nakolik je to vůbec možné. Snaha přistupovat k svému vlastnímu životu jako k integrovanému celku oddělenému od ostatních může být v naší povaze natolik hluboce zakořeněná, že je nutné ji z hlediska utilitarismu brát jako určitý fakt, který je nutno zohledňovat při provádění jeho kalkulací. Určitě se nebude užitek maximalizovat tím, že budeme po jednotlivých aktérech požadovat něco nemožného.

Řečeno jinými slovy: Pokud podstata uvedených námitek spočívá v tom, že v důsledku nerespektování oddělenosti osob a integrity aktéra utilitarismus vede k nepřijatelným závěrům, lze ji vyvrátit už tím, že ukážeme, že k takovým závěrům ve skutečnosti nevede (to ostatně ukáží v následujících pasážích této kapitoly). Pokud spočívá v tom, že je nezbytným východiskem věrohodné teorie normativní etiky (a to bez ohledu na morální závěry, které daná teorie produkuje), pak není úplně zřejmé proč. Jistě ji nelze chápat pouze jako fakt o lidské psychologii, protože v takovém případě by bylo zcela přijatelné, kdyby jej utilitarismus reflektoval výše uvedeným způsobem. Bylo by možné ji spojit s ideou prudenciální racionality (tj. mám zvláštní zájem spojený s mým životem, protože je to *můj* život), která přijímá specifčnost našeho vlastního života jako své samozřejmé východisko. Proč by ovšem prudenciální východiska měla představovat *nutnou* podmínku pro konstrukci věrohodné teorie normativní etiky, která je vztažena k morální sféře? Samotný problém oddělenosti osob a jejich integrity tak sám otvírá spoustu obtížných otázek.

3.5

Respektuje utilitarismus osoby a hodnotu lidského života?

S problémy řešenými v předchozí podkapitole úzce souvisí i výhrada, kterou v našem prostředí prezentuje zejména David Černý – dokonce ji vnímá jako tu nejzásadnější, na jejímž základě odmítá utilitarismus.³⁷⁹ Podle tohoto autora uvedený směr instrumentalizuje lidský život. Dokonce nevá-

³⁷⁹ ČERNÝ, 2021, op. cit., s. 170.

há hovořit přímo o jeho nelidskosti. Jeho slovy: „*Proč máme být živí a zdraví? Protože budeme efektivnějšími nástroji. I když naše welfare samozřejmě do utilitaristické rovnice vstupuje, vzhledem k míře utrpení ve světě naše zájmy téměř vždy „prohrají“ – kromě onoho neosobního zájmu, abychom byli funkčními nástroji.*“³⁸⁰

Uvedenou výhradu je možno interpretovat třemi různými způsoby. První spočívá v tom, že utilitarismus přisuzuje příliš malý respekt k osobám a lidskému životu. Něco takového však není pravda. Důraz na obojí lze do něj poměrně snadno začlenit. Jaká společnost bude fungovat lépe? Taková, kde je k osobám a lidskému životu dlouhodobě přistupováno s respektem, nebo taková, kde jsou tyto hodnoty porušovány? Domnívám se, že většina lidí by v souladu s dosavadní zkušeností lidstva po pečlivém uvážení řekla, že ta první. Druhá interpretace Černým prezentované výhrady spočívá v tom, že utilitarismus přistupuje k hodnotě lidského života a statusu osoby pouze instrumentálně – tedy přisuzuje jim hodnotu jen proto, že přispívají k maximalizaci užitku a nebere je jako hodnoty o sobě. To je v zásadě správný postřeh. Není ovšem zřejmé, proč by měl být tak problematický, když ve výsledku vede v praxi ke stejnému jednání jako v případě přístupů, které lidskému životu přisuzují neinstrumentální hodnotu. Třetí interpretace nás pak vrací ke kritice rozebírané v předchozí podkapitole: Utilitarismus mne jako aktéra vede k tomu, abych přisuzoval svému životu hodnotu z určité neosobní (někdo by možná řekl spíše nestranné) perspektivy, zatímco se mi zdá naprosto samozřejmé, že má svou hodnotu právě proto, že je to *můj* život. Taková úvaha dává dobrý smysl, ale dostáváme se jí opět ke konfliktu mezi morální rovinou (reprezentovanou právě utilitarismem) a prudenciální (reprezentovanou mým osobním zájmem). V jejím pozadí tedy probíhá střet, který popsal již Henry Sidgwick.³⁸¹ S ním samozřejmě můžeme spojit všechny pochybnosti a možná vyústění, které byly v této knize již naznačeny. V zásadě přerůstá úzký rámec plausibility jedné teorie normativní etiky a nutí nás pokládat si závažné otázky o významu morálky jako takové. Na tomto poli jsou tedy ostatní teorie daného typu jeho spojenci a nekonkurenti, protože totožná výhrada se dá adresovat i jim.

³⁸⁰ Tamtéž.

³⁸¹ Viz kapitola 2.2.4 Henry Sidgwick (1838–1900).

Do souvislosti s problémem hodnoty lidského života můžeme dát také příklad, který ve svých knihách opakovaně uvádí Pavel Holländer.³⁸² Upozorňuje na to, že pod vlivem utilitarismu byl Světovou zdravotnickou organizací v roce 1964 přijat článek 7 Helsinské deklarace, podle něhož je třeba při konání lékařských experimentů na lidech poměřovat přínos ověřovaného poznatku s riziky, která nesou pokusné osoby. Velký přínos tedy může vyvážit velká rizika. Něco takového se ale podle Holländera ukázalo jako morálně nepřijatelné (bohužel neuvádí na základě jakých důvodů), protože byl uvedený princip doplněn o další, který spočíval v důrazu na minimalizaci rizik. Zde bych ovšem zvažoval, jestli právě ono doplnění není ve skutečnosti zcela v souladu s utilitarismem. Nebude mít důraz na takovou minimalizaci možných dopadů z dlouhodobého hlediska ty nejlepší efekty, protože bude motivovat lékaře k tomu, aby našli účinné cesty k dosažení potřebných výsledků i bez výraznějších zásahů do integrity lidí, kteří se účastní jejich experimentů? Zároveň se tím také eliminují možná nebezpečí spojená s případným špatným odhadem výše přínosu daného experimentu a negativních důsledků pro pokusné osoby, k nimž by v praxi nutně v určité míře docházelo. Zdá se tedy, že i v tomto případě zůstávají opomenuty některé faktory, pokud chceme tvrdit, že utilitarismus je v rozporu s požadavkem na zmíněnou minimalizaci rizik.

3.6

Je utilitarismus nespravedlivý?

Jedna z častých námitek vůči utilitarismu směřuje vůči tomu, že v určitých situacích hodnotí jako správné takové jednání, které je ve zjevném a ostrém rozporu se spravedlností.³⁸³ Spravedlnost samozřejmě představuje poměrně široký pojem, pod nímž je možno si představit ledasco. Možná proto by bylo vhodnější zde hovořit o konfliktu s některými našimi pečlivě uváženími morálními přesvědčeními, například tím, že není přípustné způsobit mimořádně závažnou újmu druhé osobě.³⁸⁴ Kritici utilitarismu mu často

³⁸² HOLLÄNDER, Pavel. *Filipika proti redukcionizmu: (texty z filozofie práva)*. Bratislava: Kalligram, 2009, s. 21. HOLLÄNDER, Pavel. *Filosofie práva*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2012, s. 356.

³⁸³ S tím srovnaj třeba v angličtině používané označení v této podkapitole představených námitek jako „injustice objections“. MULGAN, 2007, op. cit., s. 93.

³⁸⁴ Stojí za zmínku, že podle některých autorů není možné s principy tohoto typu operovat způsobem, který by v sobě ve skutečnosti nezahrnoval agregaci. K tomu srovnaj např.

namítají, že vede k nemorálním nerovnostem a nespravedlnostem, protože v některých případech nás ohled na celkový užitek vede k tomu zvýhodňovat některé lidi na úkor jiných.³⁸⁵ Bývá kritizován za to, že nám v určitých situacích předkládá řešení, která se jeví jako silně kontraintuitivní.³⁸⁶ Budeme mučit druhého člověka, nebo dokonce přímo dítě, či spácháme vraždu,³⁸⁷ když právě to povede k maximalizaci užitku?³⁸⁸ Samozřejmě se jako možná reakce ze strany utilitarismu nabízí, že přinejmenším některá z takových přesvědčení jsou ve skutečnosti jen naše iracionální předsudky. Nicméně mám za to, že ve většině případů nám důkladnější analýza může ukázat, že tato teorie normativní etiky ve skutečnosti nemusí vést k závěrům, které by s nimi byly v tak ostrém rozporu – nenutí nás mučit děti, páchat vraždy, ani obětovat sebe sama. V následujících řádcích si na rozboru některých z těchto příkladů ukážeme, proč tomu tak je.

Typickým příkladem uvedené situace je problém trestání nevinných:³⁸⁹ Má soudce odsoudit k trestu smrti nevinného černocho, když ví, že jeho propuštění na svobodu povede k nepokojům bělošské většiny a následnému lynči, během něhož bude zabito hned několik nevinných lidí? Kritici utilitarismu dospívají k závěru, že nás zde ve snaze maximalizovat užitek nutí vyřknout nad obžalovaným trest smrti, protože jeden lidský život je méně než životů několik. Více zachráněných lidí přece musí nutně znamenat i větší množství celkového užitku.³⁹⁰

První protiargument vůči uvedené situaci spočívá v tom, že je důležité si uvědomit, že jsou v ní opomíjeny některé faktory, které jsou při rozhodování

FRIED, Barbara H. *Facing Up to Scarcity. The Logic and Limits of Nonconsequentialist Thought*. Oxford: Oxford University Press, 2020, s. 4.

³⁸⁵ LYONS, David. Human Rights and the General Welfare. *Philosophy & Public Affairs*. 1977, vol. 6, no. 2, s. 114. K tomu srovnej i RAWLS, 1999, op. cit., s. 29.

³⁸⁶ PORTMORE, 2011, op. cit., s. 3.

³⁸⁷ Podobný protipříklad s justiční vraždou viz třeba v textu WEINBERGER, Ota. Teorie spravedlnosti, demokracie a právní politika. *Právník*. 1995, roč. 134, č. 6, s. 520.

³⁸⁸ K tomu srovnej PORTMORE, 2011, op. cit., s. 3–4.

³⁸⁹ SMART, J. J. C. a Bernard WILLIAMS. *Utilitarianism for and against*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998, s. 69. ROSEN, 1997, op. cit., s. 23. SMILANSKY, Saul. Utilitarianism and the ‚Punishment‘ of the Innocent: General Problem. *Analysis*. 1990, vol. 50, no. 4, s. 256.

³⁹⁰ Podobným způsobem je pak možno s utilitarismem polemizovat i s pomocí některých variant tramvajového dilematu (např. jeho rozšíření o tlustého muže), dilematu tikající bomby, případně protipříkladu s hrou na stadionu (tedy situace, kdy mohu vypnutím elektrického proudu zachránit člověka, který je jím zasažen, ale za cenu, že tím připravím velké množství lidí o potěšení ze sledování hry na stadionu).

v našem komplexním světě velmi důležité. Vždy je v něm třeba počítat s určitou pravděpodobností, že se někdo o skutečné podstatě uvedeného jednání dozví. Jak zareaguje společnost na to, že byl potrestán nevinný člověk? Něco takového by jistě významně snížilo její důvěru v soudní systém. Vedlo by to také k vyostření vztahů uvedené menšiny k většině. Dále je třeba vzít v potaz i náklady spojené s možnými negativními pocity, které by soudce po odsouzení nevinného člověka mohl pociťovat, a jejich dopady na budoucí výkon jeho profese. Nakonec i samotné připuštění závěru, že je v určitých situacích morální potrestat nevinného člověka, s sebou nese celou řadu dalších negativních konsekvencí (jak bylo naznačeno u některých z předchozích příkladů v této kapitole).

Utilitaristé tak obecně považují tento a podobné protipříklady vůči jejich teorii za vumělkované a nesouvisející s reálným životem.³⁹¹ Jejich kritici na takovou odpověď reagují tím, že i pokud připustíme, že tomu tak opravdu je, už samotná skutečnost, že tento směr dospívá (byť jen hypoteticky) k takovým závěrům, je dostatečným podkladem pro jeho odmítnutí.³⁹² Takovou perspektivu ale můžeme vnímat i jako nepochopení samotné povahy utilitarismu coby teorie, jejímž hlavním cílem bylo vytvářet návody právě pro to, jak jednat ve skutečném světě. S tím souvisí i jeho obhajoba z pera Fredericka Rosena, který upozorňuje, že zejména klasický utilitarismus měl charakter zobecňující, a nikoliv konkretizující teorie.³⁹³ Bentham, ani John Stuart Mill si navíc nepředstavovali, že budeme pro každé dílčí jednání proočítávat jím vyprodukovaný užitek. Naopak počítali s tím, že se budeme v běžném životě řídit různými zobecňujícími pravidly, která by ovšem měla projít testem principu užitku.³⁹⁴ Naše praxe tudíž měla být hodnocena těmito pravidly, a nikoliv přímo tímto principem samotným.³⁹⁵ Utilitarismus měl v jejich očích poskytovat spíše návod pro tvorbu společenských a politických rozhodnutí než bezprostředně utvářet osobní morálku jednotlivců.³⁹⁶ Takový náhled samozřejmě vylučuje trestání nevinných, jakož i mu-

³⁹¹ SMILANSKY, 1990, op. cit., s. 257.

³⁹² Tamtéž, s. 258.

³⁹³ ROSEN, 1997, op. cit., s. 26, 32. Utilitarismus coby justifikační teorii lidských práv chápe jako konkretizující přístup (podle mého soudu mylně) i James Griffin. K tomu viz GRIF-FIN, James. *On Human Rights*. Oxford: Oxford University Press, 2008, s. 29.

³⁹⁴ Sám Bentham uvažoval o utilitarismu zejména ve spojení s legislativní činností. Utilitarismus měl především poskytovat zákonodárci vodítka pro to, co má ustanovit v právních předpisech. K tomu srovnej MULGAN, 2007, op. cit., s. 9, 12.

³⁹⁵ ROSEN, 1997, op. cit., s. 33.

³⁹⁶ SMART, WILLIAMS, 1998, op. cit., s. 135.

čení dětí, vraždění druhých osob apod. I dle klasického utilitarismu má být osoba trestána jen tehdy, když spáchá nějaký trestný čin,³⁹⁷ děti ani dospělí nemají být mučeni, lidé úmyslně zabíjeni. Právě zobecňující pravidla, která takovou praxi zakazují, totiž v dlouhodobé časové perspektivě nejvíce zvyšují celkový užitek.³⁹⁸

Na uvedenou situaci se ovšem můžeme podívat ještě i z jiné strany: Vyjděme z toho, že někdo namítá, že dobrá etická teorie by si měla dokázat poradit nejen se situacemi z našeho reálného světa, ale i s modelovými příklady – tedy třeba se situací, kdy s naprostou jistotou víme, že potrestání nevinného člověka zachrání životy mnoha jiných nevinných lidí, kteří by jinak byli zlynčováni, a zároveň se o něm nikdo nikdy nedozví. Jinými slovy: vytýká utilitarismu, že se nedokáže vypořádat s umělou situací, kdy určité jednání se stoprocentní jistotou nikdy nebude spojené se značnými riziky a mnoha potenciálními negativními důsledky, které v reálném světě obvykle má. Pokud kritici utilitarismu testují jeho závěry našimi pečlivě uváženými morálními přesvědčeními, je však třeba se nyní zeptat, zda je korektní, že tak činí souborem přesvědčení, který se vytvořil v naší interakci s reálným světem. Nebylo by vhodnější testovat závěry pro takové umělé situace přesvědčeními, která bychom si pravděpodobně v podobně uměle fungujícím světě vytvořili? Jestliže se rozhodneme přistoupit na pravidla hry umělých situací, měli bychom tak učinit se vším všudy.

Uvedený hypotetický příklad v zásadě připomíná setkání se zlomyslným bohem. Představme si, že takový bůh nás přinutí k hraní deskové hry, kde místo figurek budou vystupovat lidé. Tito lidé však nebudou moci hru sami žádným způsobem ovlivnit, ani si nebudou vědomi, že jsou její součástí. Ačkoliv v běžném životě mají schopnost být aktivními činiteli, v rámci hry je její uplatnění vyloučeno. Zlomyslný bůh nás pak dotlačí do situace, kdy hrozí smrt pěti jednotlivců na herním plánu, které ale můžeme zabránit, když se rozhodneme obětovat jednoho jiného. V reálném světě bychom jistě mohli mít mnoho dobrých důvodů, proč na snahu zachránit více životů za cenu obětování jejich menšího počtu nepřistoupit. Řada z nich souvisí s tím, jak v něm distribuujeme odpovědnost: Můžeme dávat od situací tohoto typu

³⁹⁷ Tamtéž, s. 34.

³⁹⁸ Přístupy klasických utilitaristů mohou v mnoha ohledech připomínat utilitarismus pravidel. Navzdory řadě společných prvků by však nebylo vhodné je pod něj podřadit, protože oproti němu vykazují i některé odlišnosti. Bentham, ani Mill rozlišení utilitarismu činů a pravidel explicitně netematizovali, a proto ani nebyli stoprocentně věrni jednomu z těchto dvou typů.

ruce pryč, protože nejsme autorizováni k jejich řešení. Opět zde narážíme na epistemickou nejistotu: V reálném světě dává smysl přisuzovat každému jednotlivci určitou míru aktivní odpovědnosti a ve specifických situacích ji přisoudit určitým společenským institucím. Nebylo by efektivní, aby každý zodpovídal za všechno. Navíc – jak by z dlouhodobého hlediska fungoval svět – ve kterém by někdo (třeba člověk, který se rozhodne chovat nezodpovědně) nemusel nést žádnou odpovědnost, zatímco jiný (dejme tomu ten zodpovědný) ji měl přisouzenou i za něj? Nehledě na to, že proti takovému rozdělení odpovědnosti svědčí i to, že v reálném světě musíme řešit různé koordinační problémy. Nyní si uvědomme, že žádný z takových důvodů v naší uměle vytvořené situaci nebude platit. Máme ji pod naší výlučnou kontrolou. To, kdo v ní bude žít a kdo zemře, záleží výlučně na nás. Máme k dispozici naprosto přesné a stoprocentní informace o tom, jaké následky našeho jednání budou. To, jak se rozhodneme, nevytvoří žádné incentivy pro ostatní aktéry do budoucna. Pokud by svět fungoval takovým způsobem, zdá se být naprosto smysluplné, že nositelem odpovědnosti je jeho jediný aktivní činitel. Respektive i zastánce deontologické etiky pochopí, že dává smysl přisuzovat odpovědnost jen tomu, kdo mohl situaci ovlivnit svým rozhodnutím. Pokud má veškerý vliv jen jeden jediný aktér, zatímco ostatní nemají vliv žádný, proč by právě on neměl nést také celou odpovědnost, a naopak by jí měl být zbaven? A pokud by jí měl být zbaven, tak ve prospěch koho? Tento myšlenkový experiment tak ukazuje limity kritiky utilitarismu založené na hypotetických příkladech ignorujících fungování reálného světa.

Podle Rawlse utilitaristé vnímají spravedlnost jen jako užitečnou iluzi. Její požadavky nevnímají jako primární, ale pouze odvozené od principu užitku. Dodržování požadavků spravedlnosti je tedy pro ně jen nejlepší cestou, jak maximalizovat jeho množství, a ničím víc.³⁹⁹ V tomto ohledu má Rawls zcela pravdu. Rozdíl mezi nimi a konkurenčními směry spočívá tedy v tom, jestli vnímají spravedlnost a podobná dobra jako bytostné, nebo jen instrumentální. Z hlediska toho, jak máme jednat, však mezi nimi nemusí být žádný rozdíl.

³⁹⁹ RAWLS, 1999, op. cit., s. 25.

3.7

Žádá po nás utilitarismus příliš mnoho?

Někteří autoři, jako například Douglas W. Portmore naznačují, že utilitarismus vyžaduje po aktérech, aby činili mimořádné oběti – třeba vzdali se svých příjmů, svých vlastních životů i životů svých bližních, pokud to povede k maximalizaci užítku.⁴⁰⁰ To jsou samozřejmě extrémní příklady, nabízejí se však i některé méně křiklavé a jak se zdá, také bližší našemu každodennímu životu. Tim Mulgan zmiňuje třeba situaci, kdy se sportovci dlouhodobě připravují na olympiádu. Měli by toho v době jejího konání zanechat a jít raději pracovat pro dobrovolnickou organizaci, když právě tím maximalizují užitek?⁴⁰¹ Nebo má nechat sportovec z malé země vyhrát sportovce z velké země, protože jeho výhra potěší více lidí?⁴⁰² Odpovědi na tyto námitky jsou v zásadě totožné jako na ty uvedené v předchozí podkapitole. Opět zde musíme započítat různá rizika, jakož i naši epistemickou nejistotu, případně zohlednit faktuální limity. Zejména v řadě situací, které pracují s nutností pomoci trpícím lidem ze zemí třetího světa, musíme brát v potaz, že extrémní redistribuce zdrojů by mohla podryvat incentivy k práci a sebe-rozvoji. Nejlepší cestou, jak řešit problémy uvedeného typu, vůbec nemusí být individuální sebeobětování, ale naopak systematická snaha o vytvoření stabilních a fungujících poměrů v daných státech. Zjednodušeně řečeno – nedávat hladovějícímu člověku rybu, ale učit jej rybařit. V takovém případě se ani není třeba opírat o často používaný argument, že máme pomáhat především lidem, kteří jsou nám blízcí, protože u nich lépe víme, co potřebují, a jakým způsobem jim můžeme nejlépe prospět. Mulgan ho jistě správně rozporuje poukazem na to, že ačkoliv potřeby lidí ze vzdálených zemí neznáme tak dobře jako těch, kteří jsou nám blízcí, je přesto nepochybné, že všichni mají ty nejdůležitější z nich totožné (např. potřebu mít dostatek jídla, čistý vzduch a vodu).⁴⁰³ Je přitom očividné, že v řadě části světa žije mnoho lidí, jejichž potřeby tohoto druhu nejsou adekvátně uspokojovány. Nejde zde však jen o naše znalosti, ale opět i o dlouhodobě efektivní způsob distribuce odpovědnosti.

S rozebíranými problémy úzce souvisí i námitka, že utilitarismus klade až přílišný důraz na naši nestrannost. Představme si, že matka stojí před

⁴⁰⁰ PORTMORE, 2011, op. cit., s. 4.

⁴⁰¹ MULGAN, 2007, op. cit., s. 95–96.

⁴⁰² Tamtéž, s. 96.

⁴⁰³ MULGAN, 2001, op. cit., s. 32. MULGAN, 2007, op. cit., s. 107.

dilematem, zda zachránit své vlastní topící dítě, nebo skupinku cizích lidí. Nepožaduje po nás utilitarismus, který příkládá užítku každého stejnou váhu, aby zachránila onen větší počet lidí? Tyto potíže je možné řešit odkazem k našim faktuálním omezením. Morálka nemůže po lidech vyžadovat něco, co je nemožné. Je realistické očekávat, že matka dokáže ad hoc potlačovat svůj mateřský cit, nebo se spíše jedná o něco, co můžeme upevňovat a oslabovat jen dlouhodobě s tím, že se výsledky nějakým způsobem projeví v široké množině případů? Osobně se mi jako pravděpodobnější jeví druhá z uvedených možností. Matka, která pocituje vůči svému dítěti silnou mateřskou lásku, ho jen sotva bude ochotná obětovat. Zároveň snaha rozvíjet a podporovat v rodičích tento typ emocí vede ve většině situací k mnohem lepším výsledkům, než k jakým by vedla snaha v nich tuto emoci potlačovat. Zmíněný problém tak opět musíme vidět v širších souvislostech a být dostatečně vnímaví vůči tomu, jaká omezení v reálném světě máme. I pokud však mnou výše uvedený faktuální předpoklad odmítneme, stále si můžeme položit otázku, jak efektivně ve společnosti distribuovat odpovědnost. Dává dobrý smysl, aby rodiče zodpovídali primárně za své děti, nikoliv všichni lidé za všechny.

3.8

Postrádá utilitarismus sociální vyrovnávací účinky?

Jedna z námitek, kterou vůči utilitarismu směřoval Ota Weinberger ve svém článku, spočívá v tom, že podle něj nemá sociální vyrovnávací účinky.⁴⁰⁴ Takový závěr však opět představuje nepochopení této teorie. Utilitarismus totiž musí nutně brát v potaz zákon klesajícího mezního užítku.⁴⁰⁵ Ten lze ilustrovat jednoduchým příkladem: Jestliže nějaký člověk vlastní jednu košili a dostane druhou, jeho užitek tím významně vzroste. Pokud ke druhé košili dostane ještě třetí, pořád to bude pro něj znamenat jeho značný nárůst, ale již ne tak velký jako v předchozím případě. Když k desáté košili dostane jedenáctou, bude jeho užitek z ní už docela malý. Jestliže s každou získanou jednotkou užitek z ní klesá, jeví se pak jako racionální přerozdělovat směrem od těch, kteří mají nadbytek, k těm, kteří mají nedostatek a tím vyrovnávat nerovnosti ve společnosti. Když se někdo, kdo vlastní padesát párů bot, musí vzdát jednoho z nich, aby je věnoval něko-

⁴⁰⁴ WEINBERGER, 1995, op. cit., s. 520.

⁴⁰⁵ CAMPBELL, Tom. *Justice*. Houndmills and London: Macmillan Education, 1988, s. 130.

mu, kdo žádné nemá, bude úbytek užitku na straně dárce výrazně menší než jeho nárůst na straně obdarovaného. Uvedený příklad nás tak nakonec může přivést k výhradě, která stojí v přesné opozici vůči té Weinbergerově: Nevede utilitarismus k příliš rovnostářské společnosti a až k extrémnímu přerozdělování? Odpovědí na ni nám může zase poskytnout důraz na zohledňování důsledků v dlouhodobé perspektivě. Extrémní přerozdělování by totiž snadno mohlo podkopávat iniciativu jednotlivých lidí a oslabovat jejich incentivy k práci. Přistupujeme-li tudíž k utilitarismu jako k přístupu, který nám má pomoci orientovat se v našem složitém světě, dává nám tím prostor pro nalezení určité vyvážené pozice, pokud jde o distribuci benefitů i břemen ve společnosti.

3.9

Není utilitarismus proti svobodě?

Další skupina výhrad vůči utilitarismu souvisí s tím, že svým důrazem na maximalizaci užitku omezuje svobodu a autonomii aktérů. I taková námitka je chybná. Naopak většina utilitaristů (a snad nejvýrazněji John Stuart Mill) byli velkými obhájci autonomie, protože právě její ochranu a rozvoj vnímali jako tu nejlepší cestu k maximalizaci užitku. Pokud budeme rozvíjet v lidech schopnosti se sami rozhodovat a otevřeme jim široké spektrum příležitostí, sami si pak nejlépe vyhodnotí, co jim činí nejvíce potěšení a tím umožní i jeho maximalizaci v celkové perspektivě. Navíc když se bude ve veřejném prostoru moci konfrontovat více různých postojů, tím spíše se podaří mezi nimi objevit a realizovat ty nejlepší. Něco takového se jeví jako mnohem plausibilnější než alternativní model, kdy by většina lidí byla jen loutkami, které by měly plnit pokyny jednoho aktéra (nebo nějaké omezené skupinky osob). Čím menší totiž počet aktérů bude, tím se zvyšuje riziko jejich omylů i to, že budou preferovat své osobní zájmy nebo ideály před tím, co je opravdu dobré. První příčinou bude absence konkurence a s ní spojeného tlaku, druhou neschopnost postihnout specifickou jednodlívých bytostí a diverzitu našeho světa.

Důraz na svobodu a autonomii však má u utilitaristů ještě další důvody. Jak uvádí i Mulgan, dnešní příznivci tohoto směru se neshodnou na tom, jaká koncepce užitku je správná. Tím, že lidé mohou činit svá vlastní rozhodnutí, jej však můžeme maximalizovat, i když přesně nevíme, co jím

je.⁴⁰⁶ Snaha maximalizovat celkový užitek pak rovněž neznamená, že máme upřednostňovat nějaké zájmy či preference aktuální většiny. V takovém případě bychom opět pouze upřednostňovali dosažení určitého lokálního optima před maximalizací užítku v celkové a dlouhodobé perspektivě.

3.10

Je vůbec možné počítat užitek?

Jedna z námitek, kterým utilitarismus tradičně čelí, spočívá v problémech spojených s výpočtem užítku.⁴⁰⁷ V tomto rámci je mu především vytýkáno, že nikdy nejsme schopni postihnout a zohlednit úplně všechny konsekvence.⁴⁰⁸ V praxi se nelze vyvarovat různých opomenutí. Nadto se řetězec následků, které náš čin může vyvolat, vine donekonečna. K jakému okamžiku je máme přestat zohledňovat? Odpověď utilitarismu na tuto námitku spočívá v tom, že máme započítat takové konsekvence, které můžeme, respektive které je možno zohlednit, aniž by s tím byly spojeny náklady převyšující výhody spojené s upřesněním naší kalkulace. Něco takového vůbec nepůsobí nerealisticky. I v našem každodenním životě běžně provádíme rozhodnutí, která vychází z analýzy jejich možných následků – třeba, když se ráno rozhodujeme, zda pojedeme do práce svým autem nebo veřejnou dopravou. Ačkoliv i v jejich případě nemůžeme nikdy stoprocentně vědět, jaké všechny důsledky budou mít, přesto jsme schopni tato rozhodnutí provádět a v průměru tím maximalizovat užitek (v uvedeném příkladu třeba ne nutně celkový, ale pouze náš osobní). Samozřejmě v rámci tohoto procesu děláme čas od času i chyby, ale jsme ho schopni s postupně nabývanými zkušenostmi zpřesňovat. Totéž je možno říci i o utilitaristické kalkulaci jako takové.

Utilitaristé se občas rozcházejí v tom, zda nás má zajímat celkový nebo průměrný užitek, aktuální nebo očekávaný.⁴⁰⁹ Rozdíl mezi důrazem na celkový a průměrný užitek můžeme ilustrovat na dvou typech společností: Jedna z nich má velmi přísnou politiku v oblasti reprodukce. Jejich dlouhodobým následkem je malá společnost, jejíž jednotliví členové ovšem mají velmi vy-

⁴⁰⁶ MULGAN, 2007, op. cit., s. 156.

⁴⁰⁷ K problému tohoto typu směřuje i jedna z výhrad, kterou uvádí Ota Weinberger. Viz WEINBERGER, 1995, op. cit., s. 519–520. Jak ukáží dále v této kapitole utilitarismus se kritice tohoto typu intenzivně věnuje a nabízí na ně odpovědi.

⁴⁰⁸ Srovnej MULGAN, 2007, op. cit., s. 149.

⁴⁰⁹ Srovnej BRANDT, 1992, op. cit., s. 158.

soký životní standard. Druhá společnost naopak podporuje, aby její příslušníci měli co nejvíce dětí. Výsledkem takové politiky je, že daná společnost je opravdu početná, ale lidé, kteří v ní žijí, se pohybují na hranici chudoby. Když se sečte užitek všech jejích členů, tak ve svém součtu ale může být vyšší než součet všech příslušníků první uvedené společnosti. Jen málokdo by však asi řekl, že by raději žil v této společnosti než v první zmíněné. To vede některé utilitaristy k závěru, že bychom měli klást důraz spíše na užitek průměrný než celkový. Jejich oponenti však mohou namítat iracionalitu jejich postoje, protože preferují menší množství užítku před větším.

Domnívám se, že oba přístupy nemusí být nutně v rozporu. Snaha maximalizovat průměrný užitek by mohla představovat i nejlepší cestu k maximalizaci užítku celkového. Stejně tak se v rámci našeho hodnocení uvedených situací může projevovat určité psychologické zkreslení, kdy si situaci ve druhé společnosti asociujeme spíše s utrpením, a nikoliv s nějakým pozitivním stavem. To nás může vést k vnímání rozdílu mezi oběma společnostmi jako mnohem větších, než jaké skutečně jsou. Pokud by však život ve druhé společnosti byl opravdu spojen spíše s utrpením, jen těžko by její srovnání s tou první i z hlediska celkového množství užítku vycházelo v její prospěch.

Většina utilitaristů rozlišuje aktuální a pravděpodobné následky.⁴¹⁰ Svě úsudky o správnosti jednání pak zpravidla zakládají na druhých z nich,⁴¹¹ respektive na očekávatelných konsekvencích. V okamžiku našeho rozhodování totiž nemůžeme vědět, jaké důsledky z něj přesně vyplynou – můžeme být obeznámeni pouze s pravděpodobností, s jakou mohou nastat. Aktuální následky nám tak nejsou vůbec schopny poskytovat důvody pro jednání, a proto ani nedává dobrý smysl podle nich hodnotit jeho správnost. Člověk, který se rozhodl pro variantu, s níž je spojena největší pravděpodobnost maximalizace užítku, se zachoval racionálně. Je důležité si uvědomit, že alternativou vůči takovému postupu totiž není přihlídnutí k aktuálním následkům, ale nepodložené rozhodnutí, které se s nimi jen náhodou sejde. Ostatně je to právě zohledňování očekávatelných následků, které představuje z dlouhodobé perspektivy nejúspěšnější strategii, jak se v praxi co nejvíce přiblížit těm aktuálním. Právě nutnost počítat s nimi znamená, že utilitarismus nutně zohledňuje i možná rizika a zahrnuje je do kalkulace užítku.

⁴¹⁰ MULGAN, 2001, op. cit., s. 33.

⁴¹¹ MULGAN, 2007, op. cit., s. 150.

Pravděpodobnost následků však můžeme dále posuzovat z objektivního a subjektivního hlediska. Zatímco to první nám říká, jaké pravděpodobnosti jsou, druhé vypovídá o tom, jaké si myslíme, že jsou.⁴¹² Někteří utilitaristé přitom používají objektivní pravděpodobnosti, když chtějí určit, jaké jednání je správné. V případě, že chtějí chválit či odsuzovat druhé lidi za jejich jednání, však zohledňují subjektivní hledisko.⁴¹³ Nebylo by totiž efektivní odsuzovat aktéra za něco, co nemohl vědět. V praxi se nutně musíme řídit našimi subjektivními postoji, které konfrontací s realitou postupně přibližujeme těm objektivním.

Pro pochopení, jakým způsobem se utilitarismus vypořádá s námitkou rozebíranou v této podkapitole, je nakonec důležité objasnit i rozlišení na kardinální a ordinální škálu. První z nich obsahuje přesně vyčíslené hodnoty. Jejím vhodným příkladem by mohlo být měření váhy v gramech a následné poměřování toho, jak jsou dvě různé věci těžké.⁴¹⁴ U druhé škály přiřazení přesné číselné hodnoty není možné – stále nám sice umožňuje posoudit vzájemný vztah více prvků, již však nedokáže přesně vyčíslit rozdíly mezi nimi.⁴¹⁵ Pokud máme seřadit tužku, notebook a auto podle jejich hmotnosti, aniž bychom měli po ruce váhy, určitě dokážeme říct, že tužka je lehčí než notebook, který zase váží méně než auto, ale jen sotva bychom dokázali přiřadit jejich vahám konkrétní číselné hodnoty. Například Bentham byl optimistou v tom smyslu, že věřil, že měření potěšení na kardinální škále bude v zásadě možné. Mill na něj v tomto ohledu navazuje, ale jeho obohacení požitků o kvalitativní aspekt již začleňuje do jeho úvah prvek ordinální škály.⁴¹⁶ V zásadě ve většině našich morálních voleb je počítání na kardinální škále jen sotva možné. Využití ordinální škály ale přichází v úvahu a jeví se samo o sobě jako dostatečné. Abychom mohli učinit správné rozhodnutí, nemusíme nutně znát přesné hodnoty užitku, které produkuje. Stačí nám vědět, že povede k jeho většímu zvýšení než v případě jeho alternativ.

Vůči naší možnosti adekvátně spočítat užitek existuje ovšem ještě řada dalších argumentů. Skepticky se k ní staví například americký filozof James Griffin. Tento autor sice připouští, že můžeme počítat s pravděpodobnostmi, ale ty podle něj musí být dostatečně vysoké na to, aby dávalo smysl na

⁴¹² Tamtéž, s. 152.

⁴¹³ Tamtéž, s. 153.

⁴¹⁴ Srovnej CRISP, 1997, op. cit., s. 22.

⁴¹⁵ Tamtéž, s. 32.

⁴¹⁶ Tamtéž, s. 31.

nich založit naše rozhodnutí, jak jednat. Podle Griffina někdy tuto podmínku splňují, někdy ne. Důležité je, jak často tomu je, a nakolik jsou případy, kdy tomu tak není, centrální pro naši morální praxi. Naše kalkulace jsou podle něj v praxi zkrátka pořád natolik nejisté, že nedává dobrý smysl na nich založit naše morální rozhodnutí.⁴¹⁷ Možnou odpovědí je, že v takových situacích se máme řídit principem předběžné opatrnosti.

Tím ovšem výčet Griffinových námitek nekončí. Ještě zajímavější je jeho výhrada proti rozlišení kritéria správnosti a rozhodovací procedury, s nímž pracují někteří utilitaristé. Jak již bylo naznačeno výše, nejlepší způsob, jak maximalizovat užitek, nemusí spočívat v tom, že budeme zakládat svá rozhodnutí bezprostředně na utilitaristických kalkulacích. Uvedený autor si všímá toho, že přesouváme důraz na rozhodovací kritérium právě kvůli našim epistemickým omezením, pro která nejsme schopni ve většině případů přímo uplatňovat kritérium správnosti. Jestliže ovšem nemáme na aplikaci tohoto kritéria kapacitu, jak může vůbec plnit svou funkci hodnocení toho, zda je naše rozhodovací procedura správná?⁴¹⁸ Může vůbec být schopno plnit svou vlastní funkci? Zde musíme vycházet z toho, že se nám správnost této rozhodovací procedury potvrzuje v těch situacích, kdy uplatňovat kritérium správnosti lze. Pokud proti uplatnění takové rozhodovací procedury neschválí v ostatních případech nějaké pádné důvody, je rozumné vycházet z toho, že i v nich bude její použití adekvátní. Jinak řečeno – opět zde nemůžeme pracovat se stoprocentní jistotou a tím pádem vyloučit, že naše rozhodovací procedura v některých případech ve skutečnosti nevede k maximalizaci užitku, můžeme se jí však snažit v rámci možného co nejvíce přiblížit.

Nakonec lze shrnout, že potíže, které máme při počítání užitku, nejsou tedy dány defektem utilitarismu coby teorie normativní etiky. Vyplývají z toho, že žijeme v komplexním světě, který lze mnohdy jen stěží postihnout i precizními empirickými metodami.⁴¹⁹ Tomuto faktu pak musíme přizpůsobit i svůj přístup k provádění takových kalkulací. Ty mohou být mnohdy jen velmi přibližné, což nás nabádá k opatrnosti a k vyhýbání se ukvapeným závěrům. V reálném světě jen sotva můžeme dosáhnout kvalit ideálních procedur a dospět k ideálním výsledkům. Můžeme se jim však přiblížit.

⁴¹⁷ Srovnej GRIFFIN, James. *On Human Rights*. Oxford: Oxford University Press, 2008, s. 70.

⁴¹⁸ Tamtéž, s. 72.

⁴¹⁹ Srovnej MULGAN, 2007, op. cit., s. 165.

I proto se přikláním k tomu, že se máme držet našich pečlivě uvážených morálních přesvědčení, pokud nás důvody související s principem užitku průkazně nepřesvědčí o opaku.